Vesîletü'n-Necât'ta Eylem İşletimi

Sibel DOĞAN

Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir, 2024

VESÎLETÜ'N-NECÂT'TA EYLEM İŞLETİMİ

Sibel DOĞAN

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2024

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sibel Doğan tarafından hazırlanan *Vesîletü'n-Necât'ta Eylem İşletimi* başlıklı bu çalışma 24.05.2024 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bölüm Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Cüneyt AKIN	
Üye (Danışman) Prof. Dr. Erdoğan BOZ	
Üye Doç. Dr. Fatih DOĞRU	

ONAY

.../... /2024

Prof. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

……./……/….

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Sibel DOĞAN

İmza

ÖZ

VESÎLETÜ'N-NECÂT'TA EYLEM İŞLETİMİ

DOĞAN, Sibel

Yüksek Lisans, 2024

Türk Dili ve Edebiyat Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-Necât (Mevlid) adlı eseri, Türk edebiyatının en çok bilinen ve okunan eseridir. Eski Anadolu Türkçesi'nin karakteristik özelliklerini taşıyan Vesîletü'Necât, bu tezde eylem işletimi yönünden incelenmiştir. Alan yazınında gelenekselleşmiş bilimsel yöntem ile Vesîletü'n-Necât adlı eser üzerinde bir eylem işletimi incelemesini amaçlayan bu çalışma, söz konusu eser üzerine yapılacak ilk dilbilgisel çalışmalardan biri olacaktır. Elde edilen veriler Eski Anadolu Türkçesi dilbilgisi çalışmalarına önemli bir bilimsel katkı sağlayacaktır. Eylem işletimi, eylem kök ve gövdelerine gelen biçimbirimlerle gerçekleşmektedir. Eylem işletimi, Boz (2015) tarafından "sözcük türünü değiştirmeyen biçimbirimler", "sözcük türünü değiştiren biçimbirimler" ve "yüklem yapıcı ve yüklemde görevli biçimbirimler" olmak üzere genel olarak üç başlıkta tasnif edilmiştir. Bu çalışmada Vesîletü'n-Necât'taki eylem işletimi söz konusu yöntemle incelenmiş ve Eski Anadolu Türkçesi için önemli veriler elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Eylem İşletimi, Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-Necât, Mevlid.

ABSTRACT

INFLECTION OF VERB AT VESILETU'N-NECAT

DOĞAN, Sibel

Master' Degree, 2024

Department of Turkish Language and Literature

Field of Turkish Language

Advisor: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Süleyman Çelebi's Vesîletü'n-Necât (Mevlid) is the most widely known and read work of Turkish literature. Vesîletü'n-Necât, which has the characteristic features of Old Anatolian Turkish, is analyzed in terms of verb inflection in this thesis. This study, which aims to analyze the verb inflection of Vesîletü'n-Necât with the scientific method traditional in the literature, will be one of the first grammatical studies on the work in question. The data obtained will make an important scientific contribution to the grammatical studies of Old Anatolian Turkish. Verb inflection is realized by morphemes attached to verb roots and stems. In Boz (2015), verb inflection is generally classified under three headings: "morphemes that do not change the word type", "morphemes that change the word type" and "predicate-forming morphemes and morphemes involved in the predicate". In this study, the verb inflection in Vesîletü'n-Necât was analyzed with the aforementioned method and important data were obtained for Old Anatolian Turkish.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Verb Inflection, Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-Necât, Mevlid.

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ iii
ÖZ iv
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vi
TABLOLAR LİSTESİ ix
KISALTMALAR VE İŞARETLER LiSTESİ x
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ xi
ÖN SÖZ xii
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 2
DÖNEM, ŞAİR ve ESER 2
1.1. Eski Anadolu Türkçesi ve Dönemleri 2
1.1.1. Eski Anadolu Türkçesinin Gelişimi 2
1.1.2. Eski Anadolu Türkçesi'nin Dönemleri 4
1.1.2.1. Selçuklu Dönemi Türkçesi 4
1.1.2.2. Beylikler Dönemi Türkçesi 5
1.1.2.3. Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi 5
1.2. Süleyman Çelebi'nin Hayatı 5
1.3. Vesîletü'n-Necât 7
1.3.1. Adı ve Yazılışı 7
1.3.2. Nazım Şekli, Vezni ve Beyit Sayısı 8
1.3.3. Dili ve Üslûbu 8
1.3.4. Konusu ve Bölümleri 10
1.3.5. Tesirleri 13
1.3.6. Vesîletü'n-Necât'ın Kaynakları 15
1.3.7. Vesîletü'n-Necât'ın Nüshaları 15
İKİNCİ BÖLÜM 18
İNCELEME: VESîLETÜ'N-NECÂT'TA EYLEM İŞLETİMİ 18
2.1. Eylem İşletimi 18
2.1.1. Sözcük Türünü Değiştirmeyen Biçimbirimler 18

2.1.1.1. Çatı İşlevi 18
2.1.1.1.1. Etken Çatı 19
2.1.1.1.2. Edilgen Çatı 20
2.1.1.1.3. Dönüşlü Çatı 22
2.1.1.1.4. Ettirgen Çatı 23
2.1.1.1.5. İşteş Çatı 25
2.1.2. Söz Öbeği Kurucular/Sözcük Türünü Değiştiriciler 26
2.1.2.1. Eylemsiler 26
2.1.2.1.1. Ad-eylemler 27
2.1.2.1.2. Ortaçlar 29
2.1.2.1.3. Ulaçlar: 35
2.1.2.1.3.1. Zaman Ulaçları 35
2.1.2.1.3.1.1. Orijinalde Ulaç Eki Olanlar 35
2.1.2.1.3.1.2. Başka Ek ve/veya Edatlarla Oluşturulan Birleşik Ulaç Ekleri 38
2.1.2.1.3.2. Durum Ulaç Ekleri 41
2.1.2.1.3.2.1. Orijinalde Ulaç Eki Olanlar 41
2.1.2.1.3.2.2. Başka Ek ve/veya Edatlarla Oluşturulan Birleşik Ulaç Ekleri 43
2.1.2.1.3.2.3. Şart Ulaç Ekleri 44
2.1.2.1.3.2.3.1. Orijinalde Ulaç Eki Olanlar 44
2.1.2.1.3.2.3.2. Başka Ek ve/veya Edatlarla Oluşturulan Birleşik Ulaç Ekleri 45
2.1.2.1.3.2.4. Bağlama Ulaç Ekleri 46
2.1.3. Yüklemde Zaman, Kiplik, Sayı ve Kişi Bildiriciler 49
2.1.3.1. Zaman Bildirenler 49
2.1.3.1.1. Geniş Zaman 49
2.1.3.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman 50
2.1.3.1.3. Görülen Geçmiş Zaman 52
2.1.3.1.4. Şimdiki Zaman 53
2.1.3.1.5. Gelecek Zaman 54
2.1.3.2. Kiplik bildirenler 56
2.1.3.2.1. İstek 56
2.1.3.2.1.1. Dilek-İstek 56
2.1.3.2.1.2. Gereklilik 58
2.1.3.2.3. Emir/İstek 58

2.1.3.3. Sayı ve kişi bildirenler 61
2.1.3.3.1. Adıl kaynaklı sayı ve kişi biçimbirimleri 61
2.1.3.3.2. İyelik kaynaklı sayı ve kişi biçimbirimleri 64
2.1.3.3.3. Emir/istek kipliği sayı ve kişi biçimbirimleri 67
2.1.4. Olumsuzluk bildirenler 70
2.1.5. Soru bildirenler 70
2.1.6. Kuvvetlendirme / İhtimal bildirenler 71
2.1.7. Bildirme bildirenler 72
2.1.7.1. Ad+Ana yardımcı eylem (i-/ol-) yapısında olanlar 72
2.1.7.1.1. Eylem+ortaç+ana yardımcı eylem (i-/ol-) yapısında olanlar 72
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 74
KAYNAKÇA 77

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Eylem İşletiminde İşlevler ve Biçimbirimler …….....74

KISALTMALAR VE İŞARETLER LİSTESİ

A	**:** /a, e/
bk.	: bakınız
c.	: cilt
ÇK.	: çokluk kişi
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
I	: /ı, i/
K	: /ķ, k/
No.	: Numara
ö.	: Ölümü
s.	: sayfa
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TK.	: teklik kişi
U	: /u, ü /
V	: Vokal
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesaire
∅	: eksiz
(…)	: ihtiyari sesler
-	: eyleme bağlanmayı gösterir
{…}	: eklerin soyut biçimleri

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

ء	ʾ
ث	s̱
ح	ḥ
خ	ḫ
ذ	ẕ
ص	ṣ
ض	ż, ḍ
ط	ṭ
ظ	ẓ
ع	ʿ
غ	ġ
ق	ḳ
ك	ñ

Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlüler

آ	ā
و	ū
ى	ī

ÖN SÖZ

Süleyman Çelebi'nin halk arasında daha çok "Mevlid" adıyla bilinen Vesîletü'n-Necât adlı eseri Türk edebiyatının en çok okunan, bilinen ve sevilen bir eser olma özelliği göstermektedir. Mevlid, bu denli okuyup benimsenmesi, itibar görmesi ve yaygın bir şekilde okunması nedeniyle birçok kez yayımlanmıştır.

Süleyman Çelebi'nin vefatının 600. yıl dönümünün UNESCO tarafından anma ve kutlama yıl dönümleri arasına alınmış olması ve Cumhurbaşkanlığı Makamının 3 Haziran 2022 tarih ve 31855 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan genelgesi ile 2022 yılının, *Süleyman Çelebi Yılı* ilan edilmesi, Vesîletü'n-Necât'ın devrin dil özelliklerini yansıtan sade ve anlaşılır bir dil ile mevlid türünde yazılmış ilk eser olması, eser üzerine eylem işletimine dönük bir incelemenin yapılmamış olması gibi hususlar dikkate alınarak bu eser üzerinde böyle bir inceleme yapılması tercih edilmiştir.

Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i üzerinde çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Tezde kullanılan veriler, Prof. Dr. Erdoğan BOZ'un yayınlamış olduğu *Süleyman Çelebi Vesîletü'n-Necât* (2022) adlı kitaptan tarama yöntemiyle elde edilmiştir. Tezin giriş bölümünde *tezin adı, problemi, konusu, amacı, önemi ve yöntemi* açıklanmıştır. Tezin I. bölümünde *Eski Anadolu Türkçesi ve dönemleri, Vesîletü'n-Necât'ın adı ve yazılışı, nazım şekli, vezni ve beyit sayısı, dili ve üslûbu, konusu, bölümleri, tesirleri, kaynakları ve nüshaları* hakkında bilgi verilmiştir.

Tezin II. bölümünde *eylem işletimi* ile ilgili bütün hususlar, ayrıntılı bir şekilde ve metinden taranan örnek beyitlerle birlikte verilmiştir. Değerlendirme ve Sonuç bölümünde ise tezdeki tespitler bir tablo eşliğinde kısaca yorumlanmıştır.

Çalışma birçok kez gözden geçirilmesine rağmen, olabilecek eksiklikler ve kusurlar dolayı Süleyman Çelebi'nin şiiriyle affımızı talep ediyoruz:

eksügüme ḳıldum uş ben iʿtirāf

her kim ehl-i luṭf ola ḳıla muʿāf

"Ben eksikliğimi itiraf ettim; her kim bağışlayıcıysa, affetsin."

Çalışmadaki tespitlerin Türk Dili ve Edebiyatı alanında araştırma yapan araştırmacılara katkı sağlamasını ve çalışma aracılığıyla Süleyman Çelebi'nin sade ve

etkili ifadelerinde yansımasını bulan Peygamber sevgisinin gönüllere yerleşerek insanlığı aydınlatmasını ve bu vesileyle tüm insanlığın kurtuluşa ermesini temenni ediyorum.

Çalışmanın yürütülmesi esnasında desteğini benden esirgemeyen, engin bilgi ve birikimiyle çalışmalarıma yön veren, bu süreçte bana kattığı her şey için minettar olduğum değerli danışmanım Prof. Dr. Erdoğan Boz'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Sibel DOĞAN

Mayıs-2024, Eskişehir

GİRİŞ

Vesîletü'n-Necât adlı eser üzerinde eylem işletimine dönük bir inceleme yapılmış mıdır? Böyle bir inceleme (Biçimbirimler ve İşlevler) yapılırsa nasıl bir sonuç elde edilecektir ve bunun alana katkısı ne olacaktır?

Vesîletü'n-Necât adlı eserin, eylem işletimi (Biçimbirimler ve İşlevler) yönünden incelenmesi bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Eylem işletimi; "sözcük türünü değiştirmeyen biçimbirimler "çatı", "sözcük türünü değiştiren biçimbirimler" "eylemsiler (ad-eylemler, ortaçlar, ulaçlar)" ve "yüklem yapıcı ve yüklemde görevli biçimbirimler" "zaman, kiplik, kişi ve sayı, olumsuzluk, soru" başlıklarından oluşmaktadır.

Bu tez, yeni bir kuram (inceleme yöntemi) geliştirmek amacıyla hazırlanmamıştır, buna karşılık alanda geçerli bilimsel inceleme yöntemi rehberliğinde, Vesîletü'n-Necât adlı eser üzerinde eylem işletimine dönük bir inceleme yapmak amaçlanmıştır. Böylelikle Eski Anadolu Türkçesi dilbilgisi çalışmalarına önemli bir katkı sunulacaktır.

Yapılan alan taraması sonucunda, Vesîletü'n-Necât adlı eser üzerinde eylem işletimine dönük bir inceleme yapılmadığı görülmüştür. Bu çalışma, söz konusu eser üzerine yapılacak ilk biçimbilgisi çalışmalarından biri olacaktır. Böylelikle alana bilimsel bir katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Tezde nitel araştırma yöntemlerinin gereği olarak tezin tespit edilen problem tümcesi kapsamında, Vesîletü'n-Necât adlı eser üzerinde eylem işletimi incelemesi yapılacaktır. Eylem işletimi; "sözcük türünü değiştirmeyen biçimbirimler", "sözcük türünü değiştiren biçimbirimler" ve "yüklem yapıcı ve yüklemde görevli biçimbirimler" olmak üzere genel olarak üç başlıkta incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖNEM, ŞAİR ve ESER

1.1. Eski Anadolu Türkçesi ve Dönemleri

1.1.1. Eski Anadolu Türkçesinin Gelişimi

Anadolu ve Rumeli bölgesinde ve Oğuz-Türkmen lehçesi temel alınarak gelişen; Türk yazı dilinin XIII-XV. yüzyıllar arasını kapsayan dönemi Eski Anadolu Türkçesi (EAT) olarak adlandırılmaktadır (Korkmaz, 2005: 471).

Günümüzde daha çok Eski Anadolu Türkçesi terimi kullanılıyor olsa da bu terimin farklı bölgelerde kullanımı, söz konusu dönemin farklı şekillerde adlandırılmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda Gülsevin ve Boz bu terim yerine önceleri "Eski Osmanlıca" ve "Eski Türkiye Türkçesi" kullanıldığını, ancak bu edebi yazı dili için kullanılan en bilimsel adın "Eski Anadolu Oğuzcası" veya "Eski Oğuzca" olacağını düşünmektedirler (2013: 1).

Akar, bu yazı dilinin Türkoloji literatüründe daha çok "Eski Anadolu Türkçesi", "Eski Türkiye Türkçesi", "Eski Osmanlıca" gibi adlarla anıldığını belirtmiş ve yaygın olarak kullanılan "Eski Anadolu Türkçesi" terimini kullanmayı tercih etmiştir (2018: 17).

Ercilasun, Eski Türkiye Türkçesinin Azerbaycan'ı içerisine almamasından dolayı "Eski Oğuz Türkçesi" teriminin kullanılmasını doğru bulmuştur. Timurtaş ise EAT teriminin Balkan bölgesini kapsamayışına itiraz etmiş ve "Eski Türkiye Türkçesi" terimini kullanmıştır (2014: 429-430).

Bu yazı dilinin Anadolu, Suriye ve Irak'ı kapsayan geniş bir coğrafyada kullanıldığı bilinmektedir.

Tarihî Türk lehçeleri, Harezm Türkçesi dönemine kadar Köktürk-Uygur-Karahanlı dil ve yazım geleneği doğrultusunda gelişim göstermektedir. Ancak Eski Anadolu Türkçesi ile bu lehçeler arasında ses bilgisi, bazı eklerin kullanım sıklığı ve kelime dağarcığı bakımından birtakım farklılıklar görülmektedir. Bu yazı dili, Anadolu'da gelişen Oğuzcanın Hazar ötesindeki Türkçeden beslenmiş, diğer yandan yerli ağız özellikleri üzerine kurulmuş yeni bir yazı dilidir. Ancak bu yeni yazı dilini ayrı bir dil olarak görmemek gerekir. Çünkü Eski Anadolu Türkçesi, genel Türkçenin önemli bir lehçesi ve sağlam bir koludur (Akar, 2018: 18-19).

EAT, yazım, ses, yapı ve söz dağarcığı bakımından varyantlı bir lehçe olma özelliği göstermektedir. Bu dönemde yazılan birçok metinde bu varyantların izlerini görmek mümkündür. Bunun en önemli nedeni Arap alfabesinin Oğuzca sözcüklerin yazımında ilk kez kullanıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle söz konusu dönemde yazılan metinlerin imlâsı yazardan yazara, bölgeden bölgeye birtakım farklılıklar göstermektedir. Ancak bu metinlerde geçen Arapça ve Farsça kökenli sözlerin yazımında kaynak dillerindeki biçimlerine sadık kalınmıştır (Akar, 2018: 18-19).

VIII. yüzyılda edebi yazı dili olan Köktürkçenin içerisinde Oğuzcaya ait kimi özelliklerin bulunduğu, XI. yüzyıla gelindiğinde Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı *Dîvânu Lûgati't-Türk* adlı eserin kendi lehçe dönemi özelliklerinin yanında Oğuzcaya ait kimi unsurların yer aldığı belirtilmektedir (Gülsevin, 2019: 45).

Korkmaz, Oğuzcanın EAT'den önceki dönemini iki alt döneme ayırmıştır: (Korkmaz, 2005: 471).

1. VI-XI. yüzyıllar arasındaki dönem

Oğuzlar, VI. yüzyıldan beri tarih sahnesinde bulunmuş, çok geniş coğrafyaya yayılan kalabalık bir Türk kavmidir. VI-XI. yüzyılları arasını kapsayan, Türk dili tarihinde Eski Türkçe diye adlandırılan dönemde Oğuz boyları varlıklarını Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türk devletlerinin coğrafyasında ve siyasi bakımdan onlara bağlı kalarak kimi zaman da bu devletlerin siyasi yapısını etkileyen bir rol üstlenmişlerdir. Eski Türkçe olarak adlandırılan bu dönem, bünyesinde farklı lehçelerin izlerini taşımaktadır. Oğuzların bağlı bulunduğu sınırlar içerisinde birbirinden farklı boyların yer alması ve bununla birlikte farklı dil özelliklerinin bulunması ister istemez yazı dilinde kendini göstermiş, gerek yazıtlarda gerekse yazılan diğer eserlerde birtakım ağız ve lehçe farklılıklarının doğmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu dönemde Oğuz-Türkmen lehçesinin izlerine rastlanmakla beraber Oğuzca konuşma dilinden öteye geçememiştir (Korkmaz, 2005: 471-472).

2. XI-XIII. yüzyıllar arasındaki dönem

Oğuzların bu dönemde varlıkları daha görünür bir hâl almış, kimi göçebe bir yaşam sürmüş, kimisi de yerleşik hayata geçmiştir. Kaşgarlı Mahmud, yerleşik hayata geçmiş olan Oğuzların kültürlü bir şehir hayatını benimsediklerini belirtmiştir. Kaşgarlı Mahmud'un eserinde Oğuzlar için yer ayırdığı bilgiler şüphesiz Oğuz

Türkçesi üzerinde ilk somut bilgiler olma özelliğini taşımaktadır. XI. yüzyıl sonunda Oğuzca konuşma dilinin sınırlarını aşamamış bir lehçe konumunda kendini göstermektedir (Korkmaz, 2005:472).

1.1.2. Eski Anadolu Türkçesi'nin Dönemleri

Dilin tarihi gelişim süreci göz önünde bulundurulduğunda EAT'ye ait eserlerin üç dönemde ele alındığı görülmektedir: (Akar, 2018: 19).

1. Selçuklu dönemi Türkçesi (XI-XII. yy.)
2. Beylikler dönemi Türkçesi (XIII-XV. yy.)
3. Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi Türkçesi (XV-XVI. yy.)

1.1.2.1. Selçuklu Dönemi Türkçesi

Selçuklu dönemi eserleri, XI. yüzyıla gelindiğinde İran'da Oğuzların Selçuklu devletini kurduktan sonra kaleme aldıkları Türkçe eserlerdir. Bu dönemde meydana getirilen eser sayısı oldukça azdır (Akar, 2005: 233). Selçuklu dönemi eserleri genellikle Orta Asya Türk edebi yazı dilinin aynı zamanda Oğuzcanın özelliklerinin bir arada bulunduran eserlerdir ve Türk dili tarihinde bu eserlere "karışık dilli eserler" denilmektedir. Bu karışık dilli eserler, "olga-bolga" sorunu adı verilen tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu eserler arasında *Behçetü'l-Hadayik fi Mev'izetü'l-Halayık* adlı eser bir vaaz kitabıdır ve önemi büyüktür. Bunun dışında Âli'nin *Kıssa-i Yusuf'u, Kuduri Tercümesi, Kitab-ı Güzide ve Feraiz Kitabı* adlı eserler de karışık dilli eserlerdir (Gülsevin-Boz, 2013: 5).

Tekin, *Feraiz Kitabı*'nın incelenmesinde olga-bolga sorunu olarak da adlandırılan karışık dilli eserler meselesiyle ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: Oğuz şivesine ait olmayan özellikleri bulunan eserlerin, Eski Türk Yazı dili ile ilgili olmadığını ve bu özelliklerin yazarların kendi şive özelliklerinden kaynaklandığını belirtmektedir (1974: 70).

Diğer taraftan Arat, Mansuroğlu, Buluç, Canbolat ve Korkmaz gibi araştırmacılar olga-bolga sorununun Oğuzcanın Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine geçişte bir köprü görevi üstlenmesinden kaynaklı olduğunu düşünmektedir (Korkmaz, 2013: 81-82).

1.1.2.2. Beylikler Dönemi Türkçesi

1243 yılında meydana gelen Kösedağ Savaşında Moğolların Anadolu Selçuklu devletine son vermeleriyle birlikte Anadolu'da Selçuklu hâkimiyeti sona ermiş ve Moğolların hâkimiyeti altında Beylikler dönemi başlamıştır. Bu dönem Anadolu'da Türkçenin bir yazı dili olmasında oldukça büyük bir öneme sahiptir. Söz konusu dönemde gerek saray çevreleri gerekse tekkelerde yazılan Türkçe eserlerin sayısı bir hayli artmıştır (Akar, 2018: 20).

1.1.2.3. Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi

Osmanlılar 16. yüzyıldan itibaren diğer beyliklerin çoğunu kendi himayesinde toplamışlardır. EAT'de bu döneme Osmanlılar dönemi denilmektedir. Bu dönemde dil, Beylikler döneminin devamı niteliğinde olup pek farklılık göstermemektedir. Adı geçen dönemde gerek Osmanlı sarayında gerekse Karamanoğulları ve Candaroğullarının nüfuzu altında pek çok eser kaleme alınmıştır (Gülsevin ve Boz, 2013: 15).

1.2. Süleyman Çelebi'nin Hayatı

Süleyman Çelebi, halk arasında daha ziyade "Mevlid" adıyla bilinen Vesîletü'n-Necât adlı eseriyle Anadolu'da dinî Türk edebiyatının öncü metinlerinin başında gelen oldukça değerli ve önemli bir eserin müellifidir. O, tarih boyunca birçok kitleye hitap etmiş gerek aydın zümre gerekse halk tarafından saygı duyulan, asırlar boyunca sevilerek okunan yegâne eserin sahibi olmasıyla edebiyat tarihimizin hafızalara kazınmış önemli bir ismidir (Köksal, 2022: 13).

Tarih boyunca var olan ününe rağmen onun hayatına ilişkin bilgilerin oldukça kısıtlı ve karmaşık olduğu görülmektedir (Timurtaş, 1989: V). Elimizdeki eserinden yola çıkılarak doğum tarihi tespit edilmeye çalışılsa da kesin olmayan bilgiler doğrultusunda müellif Süleyman Çelebi'nin XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk çeyreğini oluşturan bir zaman dilimi içerisinde yaşadığı düşünülmektedir. Doğum tarihi kesin olmamakla birlikte doğum yerinin Bursa olduğu bilinmektedir (Köksal, 2022: 13). Timurtaş, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i 1409-1410 H. (812) yılında yazdığı sıralarda altmış-altmış beş yaşlarında olduğunu düşünerek 1346-1351 H. (747-752) yılları arasında doğduğunu tahmin etmektedir (1989: VI).

Var olan kaynaklara bakıldığında müellif Süleyman Çelebi'nin 1351 yılında Bursa' da doğduğu ve 1422 yılında yine Bursa'da vefat ettiği bilinmektedir (Kemikli, 2016: 17; Boz, 2022: 1).

Süleyman Çelebi'nin Dedesi Fusûs şârihi olarak bilinen Şeyh Mahmud, babası ise Ahmet Paşa'dır (Boz, 2022: 1). Kendisinin asil ve köklü bir aileden geldiği bilinse de nerede ve hangi medreselerde eğitim gördüğü, kimlerden ders aldığı bilinmemektedir. Ancak gerek elimizde var olan eseri gerek soylu bir aileden geliyor oluşu müellifin özel ve saygın hocalardan ders aldığını doğrular niteliktedir. Aynı zamanda onun "Çelebi" olarak nitelendirilmesi de nitelikli bir eğitimden geçtiğini göstermektedir (Kemikli, 2016: 16-17).

Süleyman Çelebi'nin adındaki "Çelebi" kelimesinin kendisinin bilgin bir zat olması dolayısıyla kullanılmaktadır. O dönemde "Çelebi" lâkabının şehzâdelere, âlim, bilgin ve fazıl kimselere verildiği bilinmektedir. Hatta kimi araştırmacılar kendisinin Mevlevi olduğunu söyleseler de bu konuda herhangi bir kesinlik söz konusu değildir (Timurtaş,1989: VII).

Bununla birlikte kimi kaynaklarda müellif Süleyman Çelebi, Süleyman Dede olarak anılmaktadır. Bunun nedeni onun derviş kimliğine sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Kemikli, 2016: 17; Boz, 2022: 1).

Şüphesiz esere bakıldığında bu beyitlerin sahibinin kudretli, ilim sahibi ve iyi bir mutasavvıf olduğu anlaşılmaktadır.

Süleyman Çelebi'nin Yıldırım Bâyezıd zamanında Divan-ı Hümâyun imamlığı yaptığı sonrasında Ulu Cami imamlığına getirildiği bilinmektedir (Timurtaş, 1989: VI-VII; Kemikli, 2016: 17; Boz, 2022: 1).

Kendisi H. 825 (1422) yılında vefat etmiştir ve kabri Bursa Çekirge yolu üzerinde bulunmaktadır (Kemikli, 2016: 17; Boz, 2022: 1).

Süleyman Çelebi'nin hayatı hakkında kısıtlı bilgilere sahip olunsa da eserinin tanınırlığı bu bilgi eksikliğini büyük ölçüde gidermektedir.

1.3. Vesîletü'n-Necât

1.3.1. Adı ve Yazılışı

"*Mevlid*" adıyla bilinen Vesîletü'n-Necât (Kurtuluş yolu) adlı eser Süleyman Çelebi'nin bilinen tek eseri olma özelliğini taşımaktadır. Bakıldığı zaman mevcut nüshaların birçoğunda eserin başlığı "Mevlidü'n-Nebî/Mevlûdü'n-Nebî", "Mevlid-i Nebî/Mevlûd-ı Nebî, Mevlid-i Şerîf/Mevlûd-i Şerîf" şeklinde geçmektedir (Köksal, 2022: 24).

Daha sonra bu türde pek çok eser kaleme alınmış ancak hiçbiri Vesîletü'n-Necât kadar başarılı olamamış ve halk tarafından bu kadar çok sevilip benimsenmemiştir.

Genellikle her eserin arka planda bir hikâyesi vardır. Yani bir eserin meydana gelmesinde o eseri meydana getiren önemli birtakım olaylar söz konusudur. Bu tarih boyunca bu şekilde süregelmiştir. Bu eserin de yazılmasına sebep olan kimi olaylar mevcuttur. Rivayet o ki günün birinde Bursa Ulucami'de vaaz veren İranlı vaiz Bakara sûresinin 285. ayetini tefsir eden bir konuşma yapıyormuş. Bakara suresinin bu ayetinde de "Allah'ın elçilerinden hiçbirinin bir diğerinden ayırt edilemeyeceği" anlatılıyormuş. İranlı vaiz söz konusu ayetin tefsiri sırasında Hz. Peygamber efendimizi İsa Peygamberden üstün tutmadığını söylemiş. Bunun üzerine Arap asıllı bilge bir âlim bu görüşe karşı çıkarak Bakara suresinin 253. ayetinde "Kimi elçilerin kiminden üstün kılındığının" anlatıldığını ve Bakara suresinin 285. ayetinde geçen asıl konunun resullük ve nebilik hususunda bir üstünlüğün olmadığının anlatıldığını izah etmiştir (Timurtaş, 1989: IX-X; Kemikli, 2016: 18-19).

Bursa Ulucami'de meydana gelen bu tartışmaya oradaki kişilerin de dahil olmasıyla kimi taraflaşmalar olmuş ve İranlı vaize tepkiler büyümüştür. Tepkiler o kadar büyümüştür ki birtakım rivayetlere göre İranlı vaizin katli bile istenmiştir. Bu durum karşısında derin bir üzüntü duyan Süleyman Çelebi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s)'in diğer peygamberlere verilen mucizelerin sebebi, sahip olunan manevi hâllerin ve ilmin kaynağının O olduğunu, Onun kimseyle kıyaslanamayacak kadar yüce bir kudrete sahip olup, üstünlüğünü anlattığı Mevlid adlı eserini kaleme almıştır (Kemikli, 2016: 18-19; Boz, 2022: 2-3).

Mevlid, geçmişten bu yana Türk milleti arasında fazlasıyla itibar görmüş ve birçok kişi tarafından okunup benimsenmiştir. Hatta zamanla mevlid okuma geleneği

ortaya çıkmış ve bununla birlikte mevlidhânlar denilen bir zümre meydana gelmiştir. Gerek Mevlid'in musiki eşliğinde okunması gerekse Türk milleti arasında bu kadar sevilip benimsenmesi İslam coğrafyasındaki başka milletleri de cezbetmiş ve bu sebeple Mevlid birçok dile (Arapça, Boşnakça, Arnavutça, Gürcüce, Adigece, İngilizce vd.) çevrilmiştir (Kemikli, 2016: 25; Boz, 2022: 3; Köksal, 2022: 45).

1.3.2. Nazım Şekli, Vezni ve Beyit Sayısı

Vesîletü'n-Necât, mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Mesnevi nazım şekli daha çok uzun hikâyelerin anlatılması, dini ve tasavvufi konuları içermesi, ahlâk ve öğüt türünden eserlerin anlatılmasında kullanılabilecek en yaygın türdür. Mesnevilerde okuyucunun dikkatini çekmek amacıyla araya farklı nazım şekilleri de dâhil edebilir. Süleyman Çelebi de eserinde farklı aruz kalıplarına ve nazım şekillerine yer vermiştir (Köksal, 2022: 26). Doğum bölümünün ikinci faslının son kısmı ve üçüncü faslı kaside şeklinde olup doğum bölümünün sonuna 10 beyitlik bir medhiye eklenmiştir (Timurtaş, 1989: XII).

Vesîletü'n-Necât, remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbında yazılmıştır (Timurtaş, 1989: XII). EAT döneminde yazılmış olan dini ve tasavvufi eserlerin birçoğunda bu kalıbın yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Burada Süleyman Çelebi'den sonra Mevlid yazan birçok müellifin de eserlerinde aynı aruz kalıbını kullandıklarına dikkat çekmek gerekir (Köksal, 2022: 27).

Mevlid'de "Mustafa" redifli naatın vezni "Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün" şeklinde olup, Hz. Muhammed'in doğumu ve doğumu esnasında meydana gelen mucizeleri anlatan kaside ise Mevlid'le aynı kalıpta verilmiştir (Köksal, 2022: 27).

1.3.3. Dili ve Üslûbu

Süleyman Çelebi eserinde açık, sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Eserin halkı aydınlatmak için yazılmış olması ve geniş kitlelere hitap etmesinden dolayı çağdaşlarının aksine Arapça ve Farsça kelimelere ve özellikle tamlamalara daha az yer verdiğini söylemek mümkündür (Timurtaş, 1989: XIII).

Kemikli'ye göre Süleyman Çelebi her şeyden önce mütefekkir bir şairdir ve bu yönünü şiir dili içinde gizleyerek, eserini sehl-i mümteni tarzda yazmıştır. Bilindiği üzere sehl-i mümteni; anlaşılması zor ve güç kimi konuların kolay, sade ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmesidir. Bu metinleri her okuyan, bir şeyler anlamakla kalmamış,

bir benzerini de yazmaya çalışmıştır. Ancak bu metinler hem zor hem de oldukça karışıktır. Bu hususta birçok şair tam altı yüz yıldır mevlid yazmıştır. Ne var ki bu metinlerin hiçbiri Vesîletü'n-Necât kadar başarılı olamamıştır (2016: 23-24).

Mevlid, dönemin birçok ünlü divan şairleri tarafından okunup beğenilmiştir. Genellikle eserde düşünce ve olayların anlatıldığı yerlerde mümkün olduğunca sade ve anlaşılır bir anlatım şekli kullanılmıştır. Mevlid'de daha çok cinas, teşbih ve tekrir gibi söz sanatları kullanılmıştır. Esere bakıldığında bütün güzelliği kadar beyit güzelliğine de önem verilmiş her beyit adeta büyük bir titizlikle işlenmiştir. Dolayısıyla birçok kişi tarafından denense de bir benzerinin yazılması mümkün olmamıştır (Kudret, 2000; 348-362).

Vesîletü'n-Necât'ın birçok el yazması nüshasının olduğu, Arap ve Latin harflerle birçok kez basıldığı bilinmektedir. Bununla beraber eserin beyit sayısı konusunda tam olarak bir fikir birliği sağlanmamış beyit sayısındaki bu farklılıklar birçok araştırmacı tarafından tartışma konusu olmuştur. Dolayısıyla eser çeşitli araştırmacılar tarafından farklı beyit sayılarıyla yayımlanmıştır (Köksal, 2022: 28).

Mevlid neşirlerinin bir kısmı en eski tarihli nüshalar ele alınarak karşılaştırmalı bir şekilde yapılmıştır (Boz, 2022: 4).

Vesîletü'n-Necât neşirlerinin belli başlı beyit sayıları şu şekildedir: (Köksal, 2022: 29-30).

Vasfi Mahir Kocatürk (1946): 388 beyit

Necla Pekolcay (1950): 768 beyit

Ahmet Ateş (1954): 804 beyit

Ahmet Aymutlu (1958): 706 beyit

Faruk Kadri Timurtaş (1970): 732 beyit / 480 beyit

Kâzım Baykal (1978): 486 beyit

Cemal Kurnaz-MustafaTatcı (1999): 812 beyit

İskender Pala (2009): 297 beyit

Bilal Kemikli (2018): 290 beyit

İdris Kadıoğlu (2019): 1319 beyit / 305 beyit

Furkan Öztürk (2021): 704 beyit

Mustafa Kara (2022): 290 beyit

Bununla birlikte Köksal ve Kütük yayımladıkları makalede Süleyman Çelebi'nin kaleminden çıkan nüshayla birçok benzerliği bulunduğunu düşündüğü Michigan nüshasının Vesîletü'n-Necât'ın en eski nüsha olduğunu kanıtlar nitelikte birtakım deliller ortaya koymuştur. Bu delillere örnek olarak yazmanın yazı, kâğıt, tezyinat gibi şekil özelliklerinin yanında imlâ ve dil özelliklerini göstermişlerdir. Köksal ve Kütük bu yazmanın XV. yüzyılın başlarında Süleyman Çelebi hayattayken ve saray için istinsah edildiğini düşünmektedirler (2022: 397).

1.3.4. Konusu ve Bölümleri

Mevlid sözcüğü Arapça bir kelime olup, sözlük anlamı "doğum yeri", "doğum zamanı" anlamlarına gelmektedir. Edebi anlamına bakıldığında ise Hz. Peygamberin doğum hadisesini anlatan eserlerin genel bir adı olmuştur. Nüshalardaki farklılıklardan ötürü mevlidin konusu nüshaların beyit sayılarına göre farklılıklar göstermektedir (Köksal, 2022: 32).

Pekolcay (1993) yayınında eserin 16 bölümden oluştuğu görülmekte olup, Pekolcay'ın karşılaştırdığı nüshalar içerisinde en eski tarihli olanı Ayasofya Ktp. Nr.3485'te kayıtlı, H. 916'da istinsah edilmiş olanıdır.

Kemikli'ye göre Mevlid'in farklı nüshaları dikkate alındığında şu bölümlere ayrıldığı söylenebilir: (Kemikli, 2015: 42).

i. Tevhid-Münâcaat

ii. İntikâl-ı Nûr-ı Nübüvvet-Vilâdet

iii. Mi'râc

iv. Mucizât

v. Dua

Köksal'a (2022: 33-36) göre Vesîletü'n-Necât'ın muhtevası şu şekildedir:

i. 1-32. beyitler: Tevhîd

ii. 33-49. beyitler: Ta'zîrât (Şairin eserindeki olması muhtemel hatalar ve kendi acziyeti hakkında özür dilemesi)

iii. 50-62. beyitler: Kâinatın yaratılması

iv. 63-114. beyitler: Naat (Hz. Muhammed'e övgü)

v. 115-150. beyitler: Hz. Muhammed'in nurunun yaratılması ve nurun intikali

vi. 151-290. beyitler: Asıl "mevlit" bölümü. Hz. Muhammed'in doğumu öncesi, doğum esnasında ve doğumdan sonra vuku bulan mucizeler.

vii. 291-300. beyitler: "Mustafâ" redifli -farklı vezinde- gazel nazım şekliyle yazılmış bir naat vardır.

viii. 301-360. beyitler: Mucizât bölümü

ix. 361-433. beyitler: Miraç bölümü

x. 434-439. beyitler: Hicret bölümü

xi. 440-475. beyitler: Hz. Muhammed'in bazı vasıflarının ve ahlakının anlatılması

xii. 476-499. beyitler: Mev'iza (''Fasl'' başlığı altında okuyucuya hitaben Hz. Muhammed'in yolunda gitmesinin ve onun ahlakıyla ahlaklanmasının önemine dair nasihat edilmesi)

xiii. 500-536. beyitler: Ta'zîrât

xiv. 537-557. beyitler: "Fasl" başlığı altında Hz. Muhammed'in örnek yaşantısından bazı örnekler ve her fâni gibi ömrünün sonunun gelmesinin anlatılması

xv. 558-739. beyitler: Vefât

xvi. 740- 800. beyitler: Hatime / Bitiş bölümü.

Boz'a (2022: 9-11) göre Vesîletü'n-Necât'ın muhtevası şu şekildedir:

i. Mensur Arapça münacat (14 satır)

ii. 1-32: Tevhid

iii. 33-50: Özür ve dua talebi

iv. 51-65: Âlemin yaratılışı

v. 66-87: Hz. Muhammed'in ruhunun yaratılması

vi. 88-105: Hz. Muhammed'e övgü

vii. 106-122: Hz. Muhammed'in vücudunun zuhuru

viii. 123-145: Âdem'in yaratılışı ve Hz. Muhammed'in nurunun yaratılması ve intikali

ix. 146-163: Hz. Muhammed'in doğumunun yaklaşması ve mevlidini dinleyenlere dua

x. 164-272: Hz. Muhammed'in doğumu sırasında zuhur eden olaylar

164-185: Hz. Muhammed'e övgü

- 186-199: Hz. Muhammed'in doğumu
- 200-225: Kaside-i Meliha
- 226-245: Hz. Muhammed'in doğum sonrasındaki hâlleri ve Âmine'nin onu müşahadesi.
- 246-254: Hz. Muhammed'in doğumu sonrasında meleklerin onu ziyareti
- 255-272: Hz. Muhammed'in doğumundan sonra dünyada meydana gelen olaylar

xi. 273-282: Hz. Muhammed'in övülmesi, "Mustafa" redifli mef'ûlü / fâilâtü / mefâîlü / fâilün vezinde bir gazel

xii. 283-331: Hz. Muhammed'in mucizeleri

xiii. 332-391: Hz. Muhammed'in Miracı

xiv. 392-398: Hz. Muhammed'in Hicreti

xv. 399-426: Hz. Muhammed'in bazı vasıfları

xvi. 427-450: Öğüt

xvii. 451-471: Pişmanlık

xviii. 472-481: Öğüt

xix. 482-498: Hz. Muhammed'in peygamberlik görevi

xx. 499-666: Hz. Muhammed'in vefatı

- 499-508: Hz. Muhammed'in vefatı üzerine öğüt
- 509-569: Hz. Muhammed'in hastalanması
- 570-602: Hz. Muhammed'in Cebrail ve Azrail ile konuşmaları ve vefatı
- 603-621: Hz. Muhammed'in vefatı
- 622-666: Hz. Muhammed'in vefatı sonrası sahabenin durumu

xxi. 667-728: Kitabın Sonu

- 667-683: Öğüt
- 684-695: Özür
- 696-722: Münacat ve dua
- 723-728: Kitabın tamamlanması, Hz. Muhammed'e, yakınlarına övgü, okuyana rahmet ve yazana Fatiha talebi

1.3.5. Tesirleri

Süleyman Çelebi, Türk edebiyatında Mevlid türünün şüphesiz en güzel örneğini vermiş çok değerli bir müelliftir. Bilindiği üzere Vesîletü'n-Necât, kendisinden sonra gelen mevlidler üzerinde çok tesirli olmuş ve mevlid türünde birçok eserin kaleme alınmasına vesile olmuştur. Her yönüyle dikkat çeken bu eser özellikle Türk edebiyatında Hz. Muhammed'le ilgili olan türlerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Mevlid'in en güzel bölümlerinden olan Miraç bölümünün miraciye ve miraçnameler üzerinde etkisi olduğu açıktır. Hatta öyle ki miraçnamelerde kullanılan aruz kalıbı tıpkı Vesîletü'n-Necât'ta kullanılan kalıp ile oluşturulmuştur. Mevlid'in Türk edebiyatında miraçnamelerin oluşmasına en büyük kanıtı da miraçnamelerin edebiyatımızda bir tür olarak kendini göstermesinin Mevlid'den sonra olmasıdır (Köksal, 2022: 43).

Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i Osmanlı coğrafyasında sınırlı kalmayıp Türk dünyasının birçok yerinde tanınan ve sevilerek okunan bir eser olma özelliği taşımaktadır. Eserden bahseden birçok kaynakta Mevlid'in XVI. yüzyılda Osmanlı toprakları ve İslam memleketlerinde bilinip çeşitli vesilelerle binlerce mecliste törenler

eşliğinde okunduğu ve kendisini örnek alarak Mevlid yazan birçok müellifin de ne yazık ki Süleyman Çelebi kadar başarılı olamadığı anlatılmaktadır (Timurtaş, 1989: XVII; Köksal, 2022: 44).

Mevlid'in Türkçenin bilinmediği yerlerde bile okunduğu ve birçok dünya diline çevrildiği bilinmektedir. Vesîletü'n-Necât *Arapça, Boşnakça, Rumca, Arnavutça, Çerkezce, Boşnakça, Gürcüce* ve *Bulgarca* diline çevrilmiştir. Dolayısıyla yapılan bu çeviriler neticesinde eserin çok geniş bir coğrafyaya yayıldığı görülmektedir (Kemikli, 2016: 25; Boz, 2022: 3, Köksal, 2022: 45).

Bununla birlikte Mevlid'in bu denli önemini gösteren bir başka şey de adına yazılan şerhlerdir ve Mevlid'in Türk edebiyatında dört müellif tarafından şerh edildiği bilinmektedir. Bunlardan en hacimlisi Hüseyin Vassaf'ın (1872-1929) *Gülzâr-ı Aşk* adını verdiği şerhtir. Bir diğeri Hâşîm Velî'nin *Esrâr-ı Mevlidü'n-nebî* adlı şerhidir. Üçüncüsü müellifi bilinmeyen, Milli Kütüphanede Yz. A 578 numarada kayıtlı olan ve 40 sayfadan oluşan *Şerh-i Mevlid'i Şerîf* başlıklı eserdir. Dördüncüsü Yılmaz'ın (2011), yayımladığı şerh ise Cebbâr-zâde Mehmed Ârif Bey'in (1828-1920) *İzâhu'l merâm 'alâ Vilâdeti Seyyidi'l enâm* adlı eseridir. Köksal, bunlara Hoca-zâde Seyyid Muhammed Râsim'in *Tuhfetü'l-Âşıkîn ve Hediyyetü'l-Ma'şûkîn* adlı 164 varaklık şerhi ile Öziçeli İbrâhîm Zikrî'nin Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi 4833, 4857 ve 4982 numaralarda üç nüshası bulunan *Mevridü'l-vüsûl fî Mevlidi'r-Resûl* adlı şerhini eklemiştir (Köksal, 2022: 45-46).

Müellif, dönemin kültürel ve sosyal tarihi içinde eserlerini kaleme alır ve eser döneme ayna tutar. Dolayısıyla dönemin sosyal ve kültürel tarihi dikkate alınarak metni okumak eseri daha anlaşılır kılar. Bu nedenle Mevlid'in nasıl bir dönemde yazıldığını hatırlamakta fayda vardır.

Nitekim Süleyman Çelebi'nin o dönemde içinde bulunduğu "Fetret Devri"nde eserinin maneviyatı beslemesi yanında toplumda birlik ve bütünlüğü sağlamasında etkili olmuştur. Mevlid, fetret döneminde yazılmış bir eserdir. Fetret Dönemi bizlere Yıldırım Bâyezıd'ın çocukları arasında cereyan eden taht kavgalarını anlatır ve bu taht kavgaları yalnızca kardeşler arasında kalmayıp bazı beyliklerin ve ailelerin de işin içine girmesiyle bütün bir Anadolu coğrafyasını etkilemiştir. Bu dönemde bazı fırsatçılar dinî ilkeleri kullanarak halkı kışkırtmış, *Mehdilik* ve *Mesihlik* fikirlerini

ortaya atmıştır. Bununla da kalmayıp *Hub Mesihlik* (İsa Severlik) akımı yayılarak gayr-i müslim halkı etkilemeye çalışmışlardır (Kemikli, 2016: 20).

İşte böyle bir dönemde yaşamış olan müellifin de o dönemin olaylarını tıpkı bir ayna gibi eserine yansıtmaması kaçınılmazdır. Bu gibi olayların tesiriyle yazılan bu eseri Kemikli, yalnızca Bursa Ulucami'de meydana gelen tartışmadan ibaret olmadığını, o dönemde ortaya çıkan birtakım fikirlerin de dikkate alınarak yazıldığını ve müellifin eserinin adını Kurtuluş Vesilesi koymasındaki maksadın, toplumun içinde bulunduğu fetretten kurtuluşa işaret etmekte ve bu fetretten ancak Hz. Muhammed'in şahsiyetine, Kur'an, sünnet ve dinine bağlı kalarak aşılacağına dikkatleri çekmiştir (2016: 20-21).

1.3.6. Vesîletü'n-Necât'ın Kaynakları

Süleyman Çelebi'nin eserini yazarken siyer kitaplarından etkilendiği bilinmektedir. Özellikle Erzurumlu Darîr'in yazdığı *Siyer-i Nebî* adlı eseriyle Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'sinin Mevlid üzerindeki tesiri gözlerden kaçmamaktadır (Timurtaş, 1989: XVI; Pekolcay, 1997: 34-35).

Köksal, Süleyman Çelebi'nin bunlarla birlikte başka siyer kitaplarından da yararlanmış olabileceğini düşünmektedir. Arapça ve Türkçe şekillerde meydana getirilmiş diğer siyer kitaplarında da Mevlid'de anlatılan olayların ve mucizelerin birbirine çok benzediğini, *Garib-nâme'*deki bazı beyitlerin kimisinin aynen alındığı kimisinin de değiştirilerek nakledildiğini söylemektedir (2022: 42).

Süleyman Çelebi'nin eserini kaleme alırken başka eserlerden etkilenmesi ve ilham alması gayet doğaldır. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki Süleyman Çelebi'nin etkilendiği ve tesirinde kaldığı kimselerin çok üstüne çıktığı, eserinin bugün bile anılmasının ve dillerden düşmeyişinin kanıtıdır (Timurtaş, 1989: XVII).

1.3.7. Vesîletü'n-Necât'ın Nüshaları

Vesîletü'n-Necât, çok itibar görmesi ve yaygın bir şekilde okunması nedeniyle birçok kez istinsah edilmiştir. Türkiye'nin ve dünyanın diğer kütüphanelerinde Vesîletü'n-Necât'ın pek çok yazma nüshaları olduğu görülmektedir. Eldeki nüshalara bakıldığında Vesîletü'n-Necât metnine yapılan ekleme ve çıkarmalar sahih nüshanın tespitini zorlaştırmaktadır (Boz, 2022: 4).

Vesîletü'n-Necât'ın İstanbul kütüphanelerinde 50 adet nüshası tespit edilmiştir. Bunların en eski tarihlisi Ayasofya Kütüphanesinde Nr. 3485'te kayıtlı H. 916'da istinsah edilmiş olanıdır. Bundan başka tarihleri belli olanlar, istinsah tarihi sırasına göre şöyledir: Topkapı Sarayı-Yeni Kütüphane 1477, h. 920; Fatih Kütüphanesi, mecmua, 5430, h. 937; Nuriosmaniye Kütüphanesi 3902, h. 980; Topkapı Sarayı-Emanet Hazinesi Kütüphanesi 1611, h. 993; Millet Kütüphanesi, manzum eserler, 1357, h. 1000 (Pekolcay, 1954: 40).

Bununla birlikte Köksal ve Kütük yayımladıkları makalede Süleyman Çelebi'nin kaleminden çıkan nüshayla birçok benzerliği bulunduğunu düşündüğü Michigan nüshasının Vesîletü'n-Necât'ın en eski nüsha olduğunu kanıtlar nitelikte birtakım deliller ortaya koymuşlardır. Bu delillere örnek olarak yazmanın yazı, kâğıt, tezyinat gibi şekil özelliklerinin yanında imlâ ve dil özelliklerini göstermişlerdir. Köksal ve Kütük, bu yazmanın XV. yüzyılın başlarında Süleyman Çelebi hayattayken ve saray için istinsah edildiğini düşünmektedirler (2022: 397).

Boz'un (2022: 7) çalıştığı nüsha, İstanbul Millet Kütüphanesi Nr. 1357'de kayıtlı olan yazmadır. Yazmaya dair Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'ndaki genel bilgiler şu şekildedir:

Demirbaş No : 34 Ae Manzum 1357

Eser Adı : Mevlîd-i Şerîf: Vesiletü'n-Necât

Yazar Adı : Süleyman Çelebi b. Ahmed Paşa, ö. 812 H.

Müstensih : -

Konu : Türk Dili ve Edebiyatı

Dili : Türkçe

Telif Tarihi : 0 ()

İstinsah Tarihi Hicri (Miladi) : 812 ()

Bulunduğu Yer : İstanbul Millet Kütüphanesi

Koleksiyon : Ali Emiri Koleksiyonu

DVD Numarası : -

Yukarıdaki istinsah tarihi bilgisi yanlıştır. Verilen tarih eserin telif tarihidir. Yazma üzerinde (Pekolcay'ın da tespit ettiği üzere) bulunan tarih H. 1000 (1591/1592)'dir.

Boz'a (2022: 8) göre, yazmanın fiziki özellikleri şu şekildedir:

Yaprak sayısı : 30

Satır sayısı **:** 13

Yazı **:** Harekeli nesih

Mürekkep **:** Söz başları kırmızı, diğer yazılar siyah

Kâğıt **:** Koyu sarı ve yer yer rutubet lekeleri var

Sütun **:** Çift

Baş **:** hāẕā kitābu mevlūdi süleymāni

Son **:** her ki diler raḥmeti çok ḳāriye
fātiḥa oḳıya bunı yazana

İKİNCİ BÖLÜM

İNCELEME: VESİLETÜ'N-NECÂT'TA EYLEM İŞLETİMİ

Geleneksel dilbilgisi kitaplarında işletimlikler "çekim ekleri" (isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri) olarak adlandırılır. İşletimlikler adlara ve eylemlere gelerek sözcükler arasında birtakım sözdizimsel ve anlamsal ilişkiler kuran biçimbirimlerin genel adıdır. Adlara gelenlere ad işletimlikleri, eylemlere gelenlere eylem işletimlikleri denmektedir (Alan, 2018: 11).

2.1. Eylem İşletimi

Eylem işletimi biçimbirimleri "sözcük türünü değiştirmeyen biçimbirimler", "sözcük türünü değiştiren biçimbirimler", "yüklem yapıcı ve yüklemde görevli biçimbirimler" olarak üç ana başlıkta değerlendirilmektedir (Uysal, 2018: 79).

2.1.1. Sözcük Türünü Değiştirmeyen Biçimbirimler

Çatı birimleri "sözcük türünü değiştirmeyen biçimbirimler" başlığı altında yer almaktadır. Eylem işletimi içinde çatı işleviyle kullanılan biçimbirimler, türetimlik olmamaları nedeniyle sözcüğün türünü değiştiremezler (Uysal, 2018: 79).

2.1.1.1. Çatı İşlevi

Çatı, tümcede eylemin özne ve nesneye göre şekillenmesidir ve bu şekillenme biçimbirimli yahut biçimbirimsiz olabilmektedir. Çatı, daha açık ifadeyle özne-yüklem ve nesne-yüklem ilişkisini belirlemektedir. Tümcenin en önemli ögesi yüklemdir. Tümceye kurucu öge olarak atanan yüklem, bu tümcede hangi ögelerin görev alacağını belirlemektedir. Tümcenin ikinci önemli ögesi öznedir. Sonrasında nesne ve diğer tümleçler gelmektedir. Bir tümceden özne veya nesnenin çıkarılması veya tümceye başka özne ve nesnenin eklenmesi çatı değişikliğine neden olmaktadır (Boz, 2015: 59).

Geleneksel dilbilgisinde eylemden eylem yapan biçimbirimler çatı oluşturan biçimbirimler arasında gösterilmektedir. Ancak bu biçimbirimler çatı işlevinde kullanıldıklarında türetimlik değil, işletimliktir. Çatı, eylemlerin özne ile ilişkisine bağlı olarak kazandığı anlam olduğundan sadece eylem tümcelerinde aranan bir özellik olup ad tümcelerinde aranmaz (Uysal, 2018: 79).

Çatı çeşitleri konusunda henüz bir uzlaşmaya varılamamıştır ancak öznelerine göre eylem çatısı tasniflerinin çoğunda yer verilen sınıflandırmadan hareketle *etken, edilgen, dönüşlü, işteş ve ettirgen* çatı türleri çalışmada ele alınmaktadır (Uysal, 2018: 79).

2.1.1.1.1. Etken Çatı

Etken çatı, **e**ylemin herhangi bir çatı biçimbirimini almadığı, öznesinin açık bir şekilde belli olduğu yüklemlerdir (Boz, 2015: 59). Dilbilgisi kitaplarında bu eylemler için "asıl çatı, düz çatı, yalın görünüş" gibi terimler kullanılmaktadır. Yalın görünüşlü çatıda özne, yüklemde belirtilen eylemi doğrudan doğruya kendi yapar ve bu işlev için yüklem herhangi bir çatı biçimbirimini almaz (Uysal, 2018: 81). Etken çatıda yüklem hem yapma (geçişli) hem de olma bildiren (geçişsiz) eylem olabilmektedir (Boz, 2015: 60).

a. Geçişli eylem /çatı; Eylemin herhangi bir çatı biçimbirimini almadığı ve nesnenin açıkça belli olduğu yüklemlerdir (Boz, 2015: 60).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen geçişli eylem/ çatı örnekleri şunlardır:

ṣunʿıla *bunları* ol <u>var eyledi</u>

birligine cümle <u>iḳrār eyledi</u> (28)

"Allah bunları sanatla yarattı; hepsi Allah'ın birliğini tasdik etti."

hem vesīle olduġıçün ol resūl

ādemüñ ḥaḳ *tevbesin* <u>ḳıldı ḳabūl</u> (78)

"Hem o peygamber (Hz. Muhammed) vesile olduğu için; Allah Âdem'in tövbesinikabul etti."

ḳara ġuṣṣa ṭonların <u>geymişdi</u>

ol anı eyle gördi vü ṣordı resūl (573)

"Cebrail kara matem elbisesini giymişti; peygamber (Hz. Muhammed) onu öyle gördüve sordu."

b. Geçişsiz eylem/çatı; Eylemin herhangi bir çatı biçimbirimini almadığı ve nesnenin olmadığı yüklemlerdir (Boz, 2015: 60).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen geçişsiz eylem/çatı örnekleri şunlardır:

iyʿ azīzler uşda başlaruz söze

bir vaṣıyyet ḳıluruz illā size (33)

"Ey sevgili dostlar şimdi söze başlıyoruz; ancak size bir öğüdümüz var."

geldi ṣūret ʿālemine muṣṭafā

tā ki ʿālem buldı anuñıla ṣafā (109)

"Hz. Muhammed dünyaya geldi; bundan dolayı âlem onunla huzur buldu."

ādeme kıldı ferişteler sücūd

hem aña çoḳ ḳıldı ol luṭf ıssı cūd (124)

"Melekler Âdem'e secde ettiler; o ikram sahibi Allah, ona çok cömert oldu."

2.1.1.1.2. Edilgen Çatı

Edilgen çatı, öznesi açıkça belli olmayan veya nesnesi özne gibi görünen geçişsiz yüklemlerdir (Boz, 2015: 60). Edilgen çatı biçimbirimleri geçişli eylemleri geçişsiz eylemlere çevirir. Çatı değişimi sırasında etken eylemin nesnesi, edilgen çatıda özne konumuna geçmiş gibi görülmekte olup bu özneler için kimi dilbilgisi kitaplarında "sözde özne" yahut "gramerce özne" terimleri kullanılmaktadır. Ancak bu özne gerçek özne değil, mantıkça nesnedir. Çünkü yüklemin bildirdiği eylemi yapan değil, eylemden etkilenen unsur konumundadır (Uysal, 2018: 83-84).

Genellikle edilgenlik biçimbirimi olarak -{(I)l}- biçimbirimi kullanılmaktadır. Ancak "ünlü" veya /l/ ünsüzüyle biten fiillere -{(I)n}- biçimbirimi getirilmektedir (Boz, 2015: 61-62; Gülsevin-Boz, 2013: 62; Gülsevin, 2020: 153).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen edilgenlik biçimbirimi kullanılan örnekler şunlardır:

i. -{(I)l}-:

Asıl edilgenlik eki olup hem I hem de U ünlüleri ile kullanılabilir (Boz, 2015: 61; Gülsevin-Boz, 2013: 62; Gülsevin, 2020: 153).

[ḥaşre dek dinilürse bu kelām

niçe ḥaşr ola bu olmaya tamām] (49)

"Bu söz ahirete kadar söylense; birçok şey bir araya gelir (ama) bu tamamlanmaz."

maġrib ü maşrıḳda ikisi anuñ

biri ṭamında dikildi kaʿ benüñ (193)

"Onların ikisi batıda ve doğuda; birisi Kâbe'nin tavanına dikildi."

hem kilīseler daḫı yıḳıldı çoḳ

ḳaldı altında keşişler oldı yoḳ (258)

"Birçok kilise de yıkıldı; keşişler altında kaldı, yok oldu."

ii. -{(I)n}-:

Sonu ünlü veya /l/ ünsüzü ile biten eylemlere gelerek "edilgenlik"görevini bu biçimbirim üstlenir (Boz, 2015: 62; Gülsevin-Boz, 2013: 62; Gülsevin, 2020: 153).

şol kitāblar içre söylenen ḫaber

ẓāhir oldı vu göründi serteser (149)

"Şu kitaplarda söylenen haber; ortaya çıktı ve baştan başa göründü."

hem havā üzre döşendi bir döşek

adı sündüs döşeyen anı melek (191)

"Hem hava üzerine bir döşek döşendi; onun adı Sündüs ve onu döşeyen bir melek."

muʿcizātı ẓāhir olubaşladı

cümle dillerde söylendi adı (269)

"Mucizeleri görülmeye başladı; bütün dillerde adı söylendi."

2.1.1.1.3. Dönüşlü Çatı

Dönüşlü çatı; öznesi açıkça belli olan ancak öznenin gerçekleştirdiği eylemden yine öznenin etkilendiği yüklemdir. Başka bir ifadeyle özne ve nesne aynı öge durumundadır. Dolayısıyla özne, aynı zamanda mantıkça nesne olur. Yapma bildiren eylemler dönüşlü çatı kurabilir ancak olma bildiren eylemler dönüşlü çatı kuramazlar (Boz, 2015: 62).

Eyleme -{(I)n}-, -{(I)l}- ve -{(I)ş}- biçimbirimlerinden biri eklenerek dönüşlü çatı oluşturulur (Gülsevin-Boz, 2013: 63).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen dönüşlülük biçimbirimi kullanılan örnekler şunlardır:

i. -{(I)l}-:

Ünlüsü genellikle 'dar' olmasına rağmen, uyumdan dolayı 'geniş' kullanıldığı örnekleri de bulunmaktadır (Boz, 2015: 63; Gülsevin-Boz, 2013: 63; Gülsevin, 2020: 154).

çünki bu zārīleri çarḫ diñledi

bili <u>büküldi</u> vü fi'l-ḥāl iñledi (611)

"Felek bu ağlamaları dinleyince; beli büküldü ve hemen inledi."

<u>yarılup</u> dīvār çıḳdı nāgehān

üç bile ḥūrī baña oldıʿ ayān (196)

"Duvar yarılıp ansızın içinden; üç huri birlikte çıktı ve bana göründü."

başlayalum girü bir ṣūz sözile

ki_od <u>saçılsun</u> ol sözümden ṣūzıla (499)

"Yine başlayalım ıztıraplı bir söz ile; ki sözümden ıztırapla ateş saçılsın."

ii. -{(I)n}-:

Ünlü yahut l ile biten eylemlere gelince 'edilgenlik' görevini bu biçimbirim üstlenir (Boz, 2015: 62; Gülsevin-Boz, 2013: 62; Gülsevin, 2020: 153).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen örnekler şunlardır:

her ne kim <u>göründiyise</u> gözüne

hem daḫı vāḳıʿ olanı özüne (187)

"O, gözüne her ne göründüyse; ayrıca özünde ne vuku bulduysa (söyledi)."

bāzār-ı küfr[ü] kibr ü ḍalālet içre ḫarāb olup

hem ḫoş <u>bezendi</u> şerʿ ile bāzār-ı muṣṭafā (279)

"Küfür pazarı kibir ve sapıklık içinde yok olunca; Hz. Muhammed'in pazarı şeriat ile güzelce süslendi."

tañrı emrini getürdi yirine

her kim anı dutmazısa <u>yirine</u> (493)

"Allah'ın emrini yerine getirdi; her kim onu tutmazsa (yerinir) pişman olur."

iii. -{(I)ş}-:

Aslında "işteşlik" biçimbirimi olarak kullanılan -{(I)ş}- (Gülsevin-Boz, 2013: 63) metinde bir örnekte yer almış; ancak işin kendi kendisince yapıldığını gösterme işlevi üstlenmiştir.

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen tek örnek şudur:

kimisiʿ aḳlı gidüp düşmişidi

cümlesi bu oda <u>dutuşmışıdı</u> (625)

"Kimisinin aklı gidip (yere) düşmüştü; hepsi bu ateşle tutuşmuştu."

2.1.1.1.4. Ettirgen Çatı

Ettirgen çatı, geçişli eylemlere gelerek, eylemin özne tarafından bir başkasına yaptırıldığını bildiren çatıdır. Kimi dilciler bu işlevi "oldurgan çatı" olarak ayrı bir şekilde işler ve tasniflerinde yer verir. Ettirgenlik işlevini, bir eylemin yapılmasına vasıta olmak veya eylemin yapılmasını sağlamak şeklinde de anlamak mümkündür. Ettirgen çatı birden fazla öznesi bulunan yüklemdir. Yüklem yapma bildiren eylem nesne alır ve tümceye ikinci bir özne girer. Diğer bir ifadeyle ettirgen çatı, yüklemin mantıkça özne tarafından değil, başka bir dilbilgisel özneyle gerçekleştirildiği yük-

lemdir (Boz, 2015: 63).

Gülsevin-Boz, (2013: 61-62) ettirgenlik çatı biçimbirimlerini tek başlık altında ele almıştır:

i. -{Ar}-:

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

ii. -{der}-:

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

iii. -{dUr}-:

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen örnekler şunlardır:

ṭoġduġın bildürdi ol ḫalḳa tamām

ne didügin işid imdi iy hümām (189)

"O insanlara onun doğduğunu bildirdi; ey gayretli kişi ne söylediğini şimdi dinle."

emr-i ḥaḳḳı ḫalḳa bildürdi tamām

dīn-i islām buldı eksüksüz nizām (394)

"Allah'ın emrini insanlara tamamıyla bildirdi; İslam dini eksiksiz nizamını buldu."

āh u feryādı göge aġdurdılar

gözlerinden yire yaş yaġdurdılar (608)

"Ah ve feryadı göğe çıkardılar; gözlerinden yaşları yere yağdırdılar."

iv. -{GUr}-:

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

v. -{(I)t}-:

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen örnekler şunlardır:

barmaġından çeşmeler akıtdı hem

içdi andan cümle-yi ḫayl u ḫaşem (320)

"Parmağından da çeşmeler akıttı; ondan bütün atlılar ve mahiyeti içtiler."

fiʿl ü sözile kişi incitmedi

ḥaḳ buyurmaduġı işi itmedi (425)

"Söz ve davranışı ile insanı incitmedi; Allah'ın buyurmadığı işi yapmadı."

vi. -{Ur}-:

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen örnekler şunlardır:

anda iken nāgehān ol yüzi aḳ

cebraʾīl cennetden irürdi buraḳ (346)

"O, yüzü nurlu oradayken Cebrail ansızın cennetten bir burak getirdi."

ḫoş bitürdi ümmetinüñ işlerin

hem götürdi yirden ol düşmişlerüñ (489)

"Ümmetinin işlerini güzelce bitirdi; hem de düşmüşleri (zor durumdakileri) yerden kaldırdı."

żaʿf artuḳ olduġınca ol şehe

şükr ü zikrin artururdı allaha (518)

"O şah, zayıflığı arttıkça; Allah'a şükür ve zikrini artırdı."

vii. -{zUr}-:

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

2.1.1.1.5. İşteş Çatı

İşteş çatı, eylemin birden çok özne tarafından karşılıklı veya birlikte yapıldığını belirten çatıdır. İşteş çatı, eylem kök ve gövdelerine -{(I)ş}- biçimbirimi getirilerek yapılmaktadır (Gülsevin-Boz, 2013: 63; Boz, 2015: 65).

Karşılıklı yapılanlar, geçişli eylemlere işteşlik biçimbiriminin getirilmesiyle olur (Boz, 2015: 65).

Vesîletü'n-Necât'ta karşılıklı yapılan işteş çatı örneğine rastlanmamıştır.

Birliktelik, genel olarak geçişsiz eylemlere işteşlik biçimbirimi getirilerek yapılmaktadır (Boz, 2015: 65).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen ve birliktelik bildiren işteşlik biçimbirimleri örnekleri şunlardır:

i. -{(I)ş}-:

cümle-yi aṣḥā bile <u>ağlaşdılar</u>

mescide gözyaşlarını saçdılar (530)

"Bütün sahabeler birlikte ağlaştılar; mescide gözyaşlarını saçtılar."

muṣṭafāyı gördi ol ḥālde bular

her birisi āh idüp <u>ağlaşdılar</u> (548)

"Bunlar, Hz. Muhammed'i o hâlde gördüler; her birisi ah edip ağlaştılar."

<u>ağlaşu ağlaşu</u> cümle ḳayġulu

cānları ḥasret odı bile ṭolu (642)

"Hepsi ağlaşarak kaygılı; canları özlem ateşi ile dolu."

2.1.2. Söz Öbeği Kurucular/Sözcük Türünü Değiştiriciler

Sözcük türünü değiştiren biçimbirimlerin diğer bir ifadeyle eylemi adlaştıran biçimbirimlerin; yeni bir sözlükbirim oluşturmak amacıyla kullanılan, eylemden ad veya sıfat yapan yapım ekleriyle karıştırılmaması gerekir. Burada ele alınacak olan biçimbirimler, bir ana tümceye bağlı yan tümce oluşturmayı sağlayan ve geçici adlar oluşturan biçimbirimlerdir. Kimi kaynaklarda buna *sözdizimsel adlaştırma* (syntactic nominalization) adı verilmektedir (Schaaik 2001: 124'ten akt. Aslan, 2018: 105).

2.1.2.1. Eylemsiler

Sözcük türünü değiştiren biçimbirimler getirilerek oluşturulur ve hem eylem hem de ad özelliklerini taşırlar. Eylemsiler, adlaşmış biçimlerdir. Bu nedenle adlara

getirilen çokluk, iyelik ve durum biçimbirimleri gibi işletimlik biçimbirimlerini de alırlar. Aynı zamanda ilgeç ile birlikte işletilebilir ve yan tümceler; ana tümcenin öznesi, nesnesi yahut ad ve eylem öbeklerinde niteleyici olabilirler. Yan tümceler, yapıları ve işlevleri bakımından üç grupta değerlendirilmektedir. Bunlar: ad-eylemler, ortaçlar ve ulaçlardır (Aslan, 2018: 108).

2.1.2.1.1. Ad-eylemler

"Ad-eylemler, eylemlerin zamana ve kişiye bağlı olmayan adlaşmış biçimleridir. Eylemlerden hem sözcük hem de söz öbeği yaparlar. Bu biçimde oluşan sözcüklere *ad-eylem*, söz öbeklerine ise *ad-eylem öbeği* denir. Eylemlere getirilen ad-eylem biçimbirimleriyle yapılan bu sözcük ve söz öbekleri, ya *geçici* veya *kalıcı ad* olurlar" (Boz, 2015:40).

Ad-eylem biçimbirimleri EAT'de -{mAK}, -{mAKlIK}, -{mA} ve -{(y)Iş} biçiminde görülmektedir (Gülsevin-Boz, 2013: 95; Gülsevin, 2020: 132-133).

i. -{mAK}:

En işlek ad-eylem ekidir (Gülsevin-Boz, 2013: 95; Gülsevin, 2020: 132).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen örnekleri şunlardır:

bir kez ol <u>dimegile</u> oldı cihān

olma dirse girü yoḳ olur hemān (57)

"Bir kez 'Ol' demesiyle âlem oldu; 'Olma' dese, tekrar hemen yok olur."

ölmeyüp ʿĪsā göge bulduġı yol

ümmetinden <u>olmaġiçün</u> idi ol (80)

"İsa'nın ölmeyerek göğe yükselmesi; onun (Hz. Muhammed) ümmetinden olmak içindi."

ṭūṭiye şekker <u>yimek</u> örgedeyim

bülbüle bu sözi taʿlīm ideyim (168)

"Papağana şeker yemesini öğreteyim; bülbüle bu sözü belleteyim."

bildüm anlardan ki ol ḫalḳuñ yegi

hem yaḳın oldı cihāna gelmegi (194)

"Onlardan anladım ki insanların en iyisinin; dünyaya gelmesi yaklaştı."

ʿömri içre hīç yalan söylemedi

söylemege daḫı ḳaṣd eylemedi (424)

"Ömrü boyunca hiç yalan söylemedi; söylemeye dahi niyetlenmedi."

Ḥaḳ bilür çün her ne işler her kişi

ḥaḳḳa lāyıḳ işlemek yigdür işi (442)

"Allah her kişinin ne yaptığını bildiği için; Allah'a layık iş yapmak en iyisidir."

ʿaybın ayruġuñ ḳo sen ʿaybuñı gör

cennet olmaḳ dileriseñ saña gūr (444)

"Cennetin sana mekân olmasını istersen; başkasının kusurunu bırak, kendi kusurunu gör."

durmaġa cisminde ḳuvvet bulmadı

ol müʾezzin olana eydüñ didi (523)

"O (ayağa) kalkmaya vücudunda kuvvet bulamadı; 'O müezzine söyleyin', dedi."

ii. -{mAKlIK}:

-{mAK} ad-eylem ekiyle aynı işlevde kullanılmakta olup ikinci derecede işlek olan mastar ekidir (Gülsevin-Boz, 2013: 95; Gülsevin, 2020: 133).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen örnekleri şunlardır:

ṣuṣadum ṣu diledüm içmeklige

virdiler bir ḳıf ki ṭolu şerbeti (208)

"Susadım, su içmek istedim; bir bardak dolusu şerbet verdiler."

altmış üç yaşa çü irdi ol emīn

dosta ulaşmaḳlıġı oldı yaḳın (510)

"O emin (Hz. Muhammed) altmış üç yaşına erince; Allah'a kavuşması yaklaştı."

ḳaṣd ḳıldı muṣṭafā durmaḳlıġa

mescide varup namāz ḳılmaḳlıġa(522)

"Hz. Muhammed (ayağa) kalkmaya ve mescide gidip namaz kılmaya niyet etti."

bunda aġlamaḳlıġuñ aṣṣısı çoḳ

anda biñ yıl aġlasañ aṣṣısı yoḳ (686)

"Burada ağlamanın faydası çok; orada bin yıl ağlasan faydası yok."

iii. -{mA}:

EAT'de çok az kullanılmış bir ad-eylem ekidir (Gülsevin-Boz, 2013: 95; Gülsevin, 2020: 133).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen tek örneği şudur:

hem muḥammed gelmesi oldı yaḳın

çoḳ ʿalāmetler belürdi gelmedin (148)

"Hz. Muhammed'in dünyaya gelmesi yaklaştığında; o gelmeden birçok alametler görüldü.

iv. -{(y)Iş}:

İşlek olmayan bir ad-eylem eki olup +{(y)IşlIK} şeklinde genişletilmiş hâli de bulunmaktadır (Gülsevin-Boz, 2013: 95-96; Gülsevin, 2020:133).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen tek örneği şudur:

didi kim geydüm senüñçün yā emīn

ṣoñ enişümdür yire daḫı hemīn (576)

"'Ey emin (Hz. Muhammed), senin için giydim, ancak yere son inişimdir' dedi."

2.1.2.1.2. Ortaçlar

"Ortaçlar, eylemlerin zamana bağlı ancak sayı ve kişiye bağlı olmayan adlaşmış biçimleridir. Eylemlerden hem sözcük hem de söz öbeği yaparlar. Bu biçimde oluşan sözcüklere *ortaç*, söz öbeklerine ise *ortaç öbeği* denir. Eylemlere getirilen ortaç biçimbirimleriyle yapılan sözcükler ve söz öbekleri, ya *geçici* veya *kalıcı ad* olurlar. Bu adlar daha çok sıfat görevinde kullanılırlar bu yüzden *sıfat-eylem=sıfat-fiil* olarak adlandırılırlar. Böylelikle ortaçlar, sözcüklerin türünü değiştirirler" (Boz, 2015: 42-43).

Ortaç biçimbirimleri, EAT'de -{mIş}, -{mAdUK}, -{dUK}, -{(y)AcAK}, -{(y)AsI}, -{dAçI}, -{(y)An}, -{(U)r}, -{mAz} biçiminde görülmektedir (Gülsevin-Boz: 2013: 96-97; Gülsevin, 2020: 133-135).

Vesîletü'n-Necât'ta Ortaç biçimbirimleri şu şekildedir:

i. -{mIş}:

Çok işlek bir ortaç ekidir (Gülsevin-Boz, 2013: 96; Gülsevin, 2020: 133).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen örnekleri şunlardır:

cümle ʿālem yoġiken ol varıdı

yaradılmışdan ġanī cebbārıdı (25)

"Bütün evren yok iken o vardı; o hiçbir şeye ve hiçbir kimseye muhtaç olmayan, kullarının bütün ihtiyâcını karşılayan mutlak zengin ve dilediğini cebir yoluyla yapan, kayıtsız şartsız herkese cebredecek güçte olan, hiç kimse tarafından kendisine cebir olunamayandır."

ḫaḳ aña virdi mükemmel eyledi

yaradılmışdan mufaḍḍal eyledi (73)

"Allah ona (bunları) verdi ve (onu) mükemmel kıldı; yaratılmışların en üstünü kıldı."

gördiler nūrdan urulmış nerdübān

nerdübāndan oldılar göge revān (357)

"Nurdan kurulmuş bir merdiven gördüler; merdivenden göğe yöneldiler."

ḫoş bitürdi ümmetinüñ işlerin

hem götürdi yirden oldüşmişlerüñ (489)

"Ümmetinin işlerini güzelce bitirdi; hem de düşmüşleri (zor durumdakileri) yerden kaldırdı."

ii. -{mAdUK}:

Yalnızca olumsuz taban üzerinde -{dUK} ortaç eki, -{mIş} anlamında bulunmaktadır (Gülsevin-Boz, 2013: 96; Gülsevin, 2020: 134).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen iki örneği şöyledir:

fiʿl ü sözile kişi incitmedi

ḥaḳ buyurmaduġı işi itmedi (425)

"Söz ve davranışı ile insanı incitmedi; Allah'ın buyurmadığı işi yapmadı."

muṣṭafā işlemedügin işleme

işleyüp ṣoñra peşīmānlar yime (432)

"Hz. Muhammed'in yapmadığını yapma; yapıp sonra pişman olma."

iii. -{dUK}:

Çok işlek bir ektir ve kendisinden sonra bir iyelik eki ile birlikte kullanılmaktadır (Gülsevin-Boz, 2013: 96; Gülsevin, 2020: 134).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen örnekleri şunlardır:

ölmeyüp ʿīsā göge bulduġı yol

ümmetinden olmaġiçün idi ol (80)

"İsa'nın ölmeyerek göğe yükselmesi; onun (Hz. Muhammed) ümmetinden olmak içindi."

ṣūretā daḫı işit iy pāk-i dīn

eydeyim öñden ṣoña niceydügin (114)

"Ey temiz dine sahip kişi dinle; şeklen de olsa baştan sona ne olduğunu sana anlatayım."

daḫı ol nūr niçe naḳl itdügüni

kimlere gelüp kime gitdügüni (118)

"Ayrıca o nurun nasıl ulaştığını; kimlere gelip kimlere gittiğini anlatacağım."

erġ u sārūġ u nāḫūr geldi çün

vardı tāraḫ alnına doġduġı gün (134)

"Erg, Sarug ve Naruh geldiğinde; Taruh doğduğu gün alnına ulaştı."

āmine ḫātun gözile gördügin

ol gicede niçe luṭfa irdügin (151)

"Âmine Hatun'un gözüyle gördüğünü; o gece nice ikramlara kavuştuğunu."

oldur ḫalḳ içre ol ḫaḳ sevdügi

dāʾimā ḳurʾānda añup ögdügi (181)

"O, Allah'ın insanlar içinde sevdiği; sürekli Kur'an'da sözedip övdüğüdür."

iv. -{(y)AcAK}:

Gelecek zamanın işlek ortaç ekidir (Gülsevin-Boz, 2013: 96; Gülsevin, 2020: 134).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen örnekleri şunlardır:

anda ne iltecegüñ fikr eylegil

ġuṣṣasın anuñ bundayiken yigil (434)

"Oraya ne götüreceğini düşün; onun üzüntüsünü buradayken çek."

anda aġlaşacaġumuz añalum

bunda anuñçün biraz aġlaşalum (685)

"Orada ağlayacağımızı düşünelim; onun için burada biraz ağlayalım."

gerçi kim ʿişyānumuz key çoḳdurur

varacak ayruḳ yirümüz yoḳdurur (703)

"Gerçi isyanımız epey çoktur; (ancak) gidecek başka yerimiz yoktur."

v. -{(y)AsI}:

İkinci derecede işlek olan gelecek zamanın ortaç ekidir (Gülsevin-Boz, 2013: 96-97; Gülsevin, 2020: 134-135).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

vi. -{dAçI}:

ET'de işlek bir ek olmasına rağmen sonraki dönemlerde körelmiştir. EAT'de birkaç örnekte görülmektedir (Gülsevin-Boz, 2013: 97; Gülsevin, 2020: 135).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

vii. -{(y)An}:

İşlek bir ektir (Gülsevin-Boz, 2013: 97; Gülsevin, 2020: 135).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen örnekleri şunlardır:

birdür ol birligine şek yoḳdurur

gerçi yañlış söyleyenler çoḳdurur (24)

"Gerçi yanlış söyleyenler çoksa da; Allah birdir, bir olduğunda şüphe yoktur."

varı yoḳ yoġı var iden oldurur

dünyede her olanı ol oldurur (26)

"Varı yok, yoku var eden odur; o, dünyada her olanı var edendir."

hem sebeb olmış ola bu varlıġa

ʿışḳıla diñleyeni_iy ḥaḳ yarlıġa (68)

"Hem bu varlığa sebep olmuş olsun; Ey Allahım aşk ile dinleyeni bağışla."

zīra efḍallıġa ol elyaḳdurur

anı eyle bilmeyen aḥmaḳdurur (90)

"Zira o, en faziletli olmaya daha uygundur; onu böyle bilmeyen ahmaktır."

şol kitāblar içre söylenen ḫaber

ẓāhir oldı vu göründi serteser (150)

“Şu kitaplarda söylenen haber; ortaya çıktı ve baştan başa göründü.”

dīnümüz milkini ābād idelüm

<u>işidenler</u> cānını şāẕ idelüm (153)

“Dinimiz ülkesini bayındır edelim; işitenlerin ruhunu şenlendirelim.”

viii. -{(U)r}:

İşlek bir geniş zaman ortaç ekidir (Gülsevin-Boz, 2015: 97).

Vesîletü’n-Necât’ta tespit edilen tek örneği şudur:

ol ki bize yaraşur ḳılduḳ anı

sen saña <u>yaraşurın</u> ḳıl yā ġanī (708)

“(Biz) bize yaraşan (neyse) onu yaptık; ey hiçbir şeye ihtiyacı olmayan (Allah), sen sana yaraşır olanı yap.

ix. -{mAz}:

Olumsuz geniş zamanın ortaç ekidir (Gülsevin-Boz, 2015: 97; Gülsevin, 2020: 135).

Vesîletü’n-Necât’ta tespit edilen tek örneği şudur:

bir <u>yaramaz</u> fiʿli taġyīr itmedük

āḫiret bābında tedbīr itmedük (680)

“Bir yaramaz eylemi değiştirmedik; ahiret konusunda tedbir almadık.”

2.1.2.1.3. Ulaçlar:

Ulaçlar, eylemlerin zaman, sayı ve kişiye bağlı olmayan biçimbirimleridir. ancak ortaçlardan türeyen ulaçlarda zaman anlamı görülmektedir. Eylemlerden hem sözcük hem de söz öbeği yapmaktadırlar. Bu biçimde meydana gelen sözcüklere 'ulaç', söz öbeklerine ise 'ulaç öbeği' adı verilmektedir. Eylemlere getirilen ulaç biçimbirimleriyle yapılan sözcükler ve söz öbekleri, 'belirteç' olurlar. Böylelikle ulaçlar, sözcüklerin türünü değiştirirler (Boz, 2015: 47).

Vesîletü'n-Necât'ta ulaç biçimbirimleri şu şekildedir:

2.1.2.1.3.1. Zaman Ulaçları

2.1.2.1.3.1.1. Orijinalde Ulaç Eki Olanlar

i. -{(y)IcAK}:

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen örnekleri şunlardır:

En işlek ulaç eklerindendir (Gülsevin-Boz, 2013: 98; Gülsevin, 2020: 136).

depredicek ṭudağın ol māhveş

deprenürdi gökde hem ḳurs-[ı] güneş (306)

"O ay yüzlü dudağını kıpırdatınca; gökte güneşin yüzü kımıldardı."

ṭoḳınıcaḳ saçına bād-ı ṣabā

müşk [ü] ʿanberden ṭolarıdı havā (311)

"Sabah rüzgârı saçına dokununca; hava misk ve anber dolardı."

muṣṭafā mevti sözidür ol ʿayān

işidicek āhıla eylen fiġān (504)

"O apaçık, Hz. Muhammed'in vefatının sözüdür; işitince ah ile feryat ediniz."

ii. -{(y)IncA}:

EAT'de *'-{(y)IncAyA kadar}'* görevini üstlenmiştir. Olumsuz tabanlar üzerinde kullanıldığı zaman *'-{mAdIktAn sonra}'* anlamını taşımaktadır (Gülsevin-Boz, 2013: 98; Gülsevin, 2020: 137).

Vesîletü'n-Necât'ta tespit edilen örnekleri şunlardır:

bunlara <u>irince</u> uş ḳıldum beyān

bāḳisin añlayasın bundan hemān (136)

"Şimdi bunlara kadar olanını anlattım; kalanını buradan anlarsın."

işbu resmile müselsel muttaṣıl

tā <u>olınca</u> muṣṭafāya müntaḳıl (140)

"İşte bu şekilde zincirleme ve aralıksız; ta Hz. Muhammed'e ulaşıncaya (dek)."

şöyle vardı [irdi] ol nūr aṣlına

<u>irişince</u> ol muḥammed alnına (141)

"O nur, Hz. Muhammed'in alnına erişince; aslına ulaşmış oldu."

ḳıldı ʿālemde cihād-ı bī̇-ḳıyās

ümmet <u>olınca</u> aña her cinn ü nās (490)

"O, cinler ve insanlar ona ümmet oluncaya kadar; âlemde sayısız cihat yaptı."

iii. -{(y)IcAGAz}:

-{(y)IncA} anlamında kullanılmış bir ektir. Seyrek olarak kullanılmıştır (Gülsevin-Boz, 2013: 98; Gülsevin, 2020: 137).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

iv. -{(y)IncAK}:

Seyrek kullanılan bir ektir. *-{(y)IncA}* eki ile günümüze aktarılabilir (Gülsevin-Boz, 2013: 98; Gülsevin, 2020: 138).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

v. -{(y)AlI}:

Seyrek kullanılan bir ektir. *+{dAn}* eki ile genişetilmiş şekilleri de bulunmaktadır. Bugüne *-{(y)AlI}, -{(y)AlIdAN beri}* veya *-{DIKtAn sonra}* olarak aktarılabilir (Gülsevin-Boz, 2013: 99; Gülsevin, 2020: 138).

Vesîletü'n-Necât'ta tek örneği şudur:

didiler oġluñ gibi hīç bir oġul

yaradılalı cihān gelmiş degül (199)

“Dediler oğlun gibi hiçbir oğul; âlem yaratılalı gelmiş değil.”

vi. -{mAdIn}:

Diğer zaman ulaçları esas eyleme zaman bakımından sonralık kazandırmaktadır. Bu ise, diğerlerinin aksine, esas eyleme zamanda öncelik kazandırır. Yani esas eylemin yapıldığı zamanda, ulaç ekinin geldiği eylemin yapılmamış olması gerektiği şartını koyar (Gülsevin-Boz, 2013: 99; Gülsevin, 2020: 138).

Vesîletü’n-Necât’ta geçen örnekleri şunlardır:

nūḥ anuñçün ġarḳdan buldı necāt

daḫı toġmadın görükdi muʿcizāt (79)

“Nuh, ondan (Hz. Muhammed) dolayı kurtuldu; daha doğmadan mucizeleri görüldü.”

bildüñüz kim ol muḥammed neyimiş

daḫı bunda gelmedin ḳandayımış (110)

“Hz. Muhammed kimmiş; daha buraya gelmeden önce neredeymiş, bildiniz.”

hem muḥammed gelmesi oldı yaḳın

çoḳ ʿalāmetler belürdi gelmedin (148)

“Hz. Muhammed’in dünyaya gelmesi yaklaştığında; o gelmeden birçok alametler görüldü.”

imdi ölmedin gelüñ eyleñ yaraḳ

tā ki ḥażretde yüzüñüz ola aḳ (671)

“Allah’ın huzuruna yüzünüz ak çıkmak için; şimdi gelin, ölmeden hazırlık yapın.”

vii. -{sA}:

Cümledeki başka unsurlar yardımı ile, asıl eylemi, eklendiği eylemle şart anlamı ile bağlayan bir ulaç ekidir (Gülsevin-Boz, 2013: 99; Gülsevin, 2020: 138).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen tek örneği şudur:

incü dişleri şuʿāʿından gice

igne düşse bulınurdı iy ḫoca (307)

"Ey hoca, gece iğne düşse, inci dişlerininin ışığından (dolayı) bulunurdu."

2.1.2.1.3.1.2. Başka Ek ve/veya Edatlarla Oluşturulan Birleşik Ulaç Ekleri

i. -{dUKdA}:

Geçmiş zaman ortaç eki üzerine bulunma hâli ekinin gelmesiyle oluşturulmuştur (Gülsevin-Boz, 2013: 99; Gülsevin, 2020: 138-139).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen iki örneği şunlardır:

vaḥyiçün indükde cibrīlü emīn

gökden ayrulduġı sāʿatde hemīn (301)

"O, Cebrail vahiy için indiğinde; gökten tam ayrıldığı saatte."

cebraʾil geldükde ṣoñra emrile

anda gelmişidi ʿazrāʾīl bile (579)

"Cebrail emir ile geldiğinde ayrıca; Azrail de oraya beraber gelmişti."

ii. -{dUK+iyelik+dA}:

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

iii. -{dUK+iyelik+cA}:

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

her birinüñ yitdügince ṭāḳati

ḥaşr olınca işbulardur ṭāʿati (369)

"Her birinin gücü yettiğince; haşroluncaya kadar ibadeti böyledir."

żaʿf artuḳ olduġınca ol şehe

şükr ü ẕikrin artururdı allaha (518)

"O şah, zayıflığı arttıkça; Allah'a şükür ve zikrini artırdı."

vardu̇ğınca ol maraż oldı ḳatı

ṭāʿatiçün ḳalmadı hi̇̄ç ṭāḳatı (519)

"O hastalık gittikçe ağırlaştı; ibadet için hiç gücü kalmadı."

iv. -{dIsA}:

Bugün *-{(y)IncA}* eki ile tercüme edilebilir (Gülsevin-Boz, 2013: 99; Gülsevin, 2020: 139).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen tek örneği şudur:

her ne kim ol ḳıldısa sen anı it

yüzi aḳ ḥaḳ ḥażretine ṭoġru git (479)

"O her ne yaptıysa sen onu yap; Allah'ın huzuruna doğru, yüzü ak git."

v. -{mAzdAn öŋ(din)}:

-{mAdIn} ekinin işlevinde kullanılmaktadır (Gülsevin-Boz, 2013: 99; Gülsevin, 2020: 139).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

vi. "çûn (ki)" / "kaçan (ki+) / "ta ki"" …F.-zaman eki+kişi:

-{(y)IncA} ve *-{DIğIndA}* anlamları verir (Gülsevin-Boz, 2013: 99-100; Gülsevin, 2020: 139-140).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

çün ḳadem başdı cihāna ol beşi̇̄r

ʿālemüñ artdı beşāret behceti (226)

"O müjdeci (Hz. Muhammed), dünyaya ayak basınca; âlemin neşesi ve sevinci arttı."

āmine çün gördi bu heybetleri

gitdi gendüden dükendi ḳuvveti (228)

"Âmine bu azametleri (sıra dışı şeyleri) görünce; kendinden geçti ve kuvveti gitti."

çünki ol gendüzine geldi girü

gördi gitmiş ḫūriler cemʿiyyeti (229)

"O, yeniden kendisine geldiğinde; huriler bölüğünün gittiğini fark etti."

tevḥīd servi ravża-yı īmānda bitdi ḫoş

aḳdı çü ʿayn-ı ḥikmet-i esrār-ı muṣṭafā (275)

"Hz. Muhammed'in sırlarının hikmet pınarı akınca; iman bahçesinde birlik selvi ne güzel yükseldi."

kalmadı ḳadr u ḳıymeti dürr [ü] cevāhirüñ

dürler çü saçdı lafẓ-ı dürerbār-ı muṣṭafā (278)

"Hz. Muhammed'in inci saçan sözleri inciler saçınca; inci ve mücevherin itibarı ve değeri kalmadı."

çün nesīm-i ʿışḳ irdi urdı mevc

ol meʿānī dürri çıḳdı fevc fevc (284)

"Aşk rüzgârı ulaşıp dalga vurunca; o mana incisi akın akın (dışarı) çıktı."

çün ḥirā ṭaġına başdı ol ḳadem

ṭaġ deprendi ḳadem başduġı dem (317)

"O, Hira Dağı'na ayak basınca; ayak bastığı an dağ sallandı."

çün şikāyet ḳıldı ıssından deve

muṣṭafādan oldı derdine devā (324)

"Deve sahibinden şikâyet edince; Hz. Muhammed derdine deva oldu."

her ḳaçan kim bu namāzı ḳılalar

cümle gök ehli ṣevābın bulalar (372)

"Her ne zaman bu namazı kılarlarsa; bütün gök ehlinin sevabını alırlar."

çünki açıldı maʿānī pusısı

geldi irişdi bölük bölük süsi (400)

"Manalar pususu açılınca; bölük bölük (mana) askeri geldi, ulaştı."

cümle kāfirlerdenaldı intiḳām

tā ki ṭutdı dīn-i islām intiẓām (491)

"İslam dini düzen tuttuncaya dek; kâfirlerin hepsinden intikam aldı. "

altmış üç yaşa çü irdi ol emīn

dosta ulaşmaḳlıġı oldı yaḳın (510)

"O emin (Hz. Muhammed) altmış üç yaşına erince; Allah'a kavuşması yaklaştı."

2.1.2.1.3.2. Durum Ulaç Ekleri

2.1.2.1.3.2.1. Orijinalde Ulaç Eki Olanlar

i. -{ken}:

'i' eylemi ile kullanılır ve ünlü uyumuna girmez (Gülsevin-Boz, 2013: 100; Gülsevin, 2020:141).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

cümle ʿālem yoġiken ol varıdı

yaradılmışdan ġanī cebbārıdı (25)

"Bütün evren yok iken o vardı; o hiçbir şeye ve hiçbir kimseye muhtaç olmayan, kullarının bütün ihtiyâcını karşılayan mutlak zengin ve dilediğini cebir yoluyla yapan, kayıtsız şartsız herkese cebredecek güçte olan, hiç kimse tarafından kendisine cebir olunamayandır."

variken ol yoġıdı ins ü melek

ʿarş u ferş ü ay u gün hem nüh felek (27)

"Allah varken insan ve melek, gökyüzü ve yeryüzü, ay ve güneş ayrıca dokuz felek yoktu."

çünki bu işler baña oldı yaḳın

ben evümde <u>otururken</u> yalñuzın (195)

"Bu işler bana göründüğünde; ben evimde yalnız olarak oturuyordum."

<u>uyanuġiken</u> niçe işitse ol

eyle işidürdi uyurken resūl (305)

"O peygamber (Hz. Muhammed) uyanıkken nasıl işitirse; uyurken de öyle işitirdi."

<u>anda iken</u> nāgehān ol yüzi aḳ

cebraʾīl cennetden irürdi buraḳ (346)

"O, yüzü nurlu oradayken Cebrail ansızın cennetten bir burak getirdi."

ḫalḳ-ı ʿālemden ol iken müctebā

meskenetden ol geyüridi ʿabā (418)

"O insanlar arasından seçilmişken; fakirlikten (dolayı) aba giyerdi."

<u>bulmışiken</u> şimdi vaḳt u ḳuvveti

cidd ü cehd it ḳılma żāyiʿ furṣatı (435)

"Şimdi zamanı ve gücü bulmuşken; çalış ve çabala, fırsatı elden kaçırma."

vardı meymūne evine nāgehān

<u>andayiken</u> ḫastalıḳ dutdı hemān (515)

"Ansızın Meymune'nin evine gitti; oradayken bir anda hastalık geldi."

ii. -{(y)V}: -{(y)A}, -{(y)I} ve -{(y)} Ulaçları:

EAT metinlerinde günümüzle hemen hemen aynı işlevlerde kullanılmıştır (Gülsevin-Boz, 2013: 100; Gülsevin, 2020: 141).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

muʿcizātı ẓāhir <u>olubaşladı</u>

cümle dillerde söylendi adı (269)

"Mucizeleri görülmeye başladı; bütün dillerde adı söylendi."

nāzenīn ʿömri ḳamu virdüm yile

nefsüm ārzūlarına yile yile (452)

"Nefsimin arzuları peşinde koşarak; nazlı ömrümü bütünüyle yele verdim (mahvettim)."

ol maraż varduḳça artabaşladı

ġuṣṣa vu ġam ḫalḳı örtebaşladı(516)

"O hastalık gittikçe artmaya başladı; dert ve keder halkı sarmaya başladı."

ḳoltuġına girdiler götürdiler

duta duta mescide yitürdiler (545)

"Koltuğuna girerek götürdüler; tuta tuta mescide ulaştırdılar."

aġlaşu aġlaşu cümle ḳayġulu

cānları ḥasret odı bile ṭolu (642)

"Hepsi ağlaşarak kaygılı; canları özlem ateşi ile dolu."

iii. -{(y)ArAk}:

Bu ekin *-{(y)Irak}* şekilleri de bulunmaktadır ve fazla işlek değildir (Gülsevin-Boz, 2013: 100; Gülsevin, 2020: 142).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanılmamıştır.

2.1.2.1.3.2.2. Başka Ek ve/veya Edatlarla Oluşturulan Birleşik Ulaç Ekleri

i. -{dUKçA}:

-{dUk} geçmiş zaman ortaç eki üzerine eşitlik hâli eki getirilerek oluşturulmuştur (Gülsevin-Boz, 2013: 100; Gülsevin, 2020: 142).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen tek örneği şudur:

ol maraż vardukça artabaşladı

ġuṣṣa vu ġam ḫalḳı örtebaşladı (516)

"O hastalık gittikçe artmaya başladı; dert ve keder halkı sarmaya başladı."

2.1.2.1.3.2.3. Şart Ulaç Ekleri

2.1.2.1.3.2.3.1. Orijinalde Ulaç Eki Olanlar

i. -{sA}+kişi:

Asıl eylemin yapılmasını, ulaç eki alan eylemin yapılması şartına bağlamaktadır (Gülsevin-Boz, 2013: 100-101; Gülsevin, 2020:142).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

ʿışḳıla her kim ki diñlerse bunı

açıla göñlinde raḥmet gülşeni (154)

"Her kim bunu aşk ile dinlerse; gönlünde rahmet gülleri açılır."

cān ḳulaġın ger dutarısañ baña

muṣṭafã miʿrācını eydem saña (338)

"Eğer beni can kulağı ile dinlersen; Hz. Muhammed'in miracını sana anlatayım."

ʿaybın ayruġuñ ḳo sen ʿaybuñı gör

cennet olmaḳ dileriseñ saña gūr (444)

"Cennetin sana mekân olmasını istersen; başkasının kusurunu bırak, kendi kusurunu gör."

bir diriseñ girü on işidesin

dimeseñ ḥaḳḳa yarar iş idesin (448)

"Bir söylersen geri on işitirsin; söylemezsen Allah'a layık iş yaparsın."

tañrı emrini getürdi yirine

her kim anı dutmazısa yirine (493)

"Allah'ın emrini yerine getirdi; her kim onu tutmazsa pişman olur."

2.1.2.1.3.2.3.2. Başka Ek ve/veya Edatlarla Oluşturulan Birleşik Ulaç Ekleri

i. "eger" veya "her (kim)" İle Yapılanlar:

Bu bölümde şart-zarf fiilleri, aslında ulaç yahut zaman şekli olan bazı biçim-birimlerin eger, her kim sözcükleri ile kullanılmaları sonucunda oluşmuştur (Gülsevin-Boz, 2013: 101; Gülsevin, 2020: 143).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

ḥaşre dek gerdinilürse bu kelām

niçe ḥaşr ola bu olmaya tamām (31)

"Eğer bu söz kıyamete kadar söylense; birçok şey son bulur (ama) o söz bitmez."

ger dilersiz bulasız otdan necāt

ʿışḳıla derdile eydüñ eṣ-ṣalāt (32)

"Eğer cehennem ateşinden kurtulmak isterseniz; Hz. Muhammed'e aşkla ve samimiyetle salat ve selam getiriniz."

ol vaṣıyyet kim direm her kimduta

müşk gibi ḳoḳusı cānlarda düte (34)

"Her kim o söylediğim öğüdü tutarsa; mis gibi kokusu ruhlarda tüter."

ger naẓar ḳılsalar eksük sözine

uġramayalar bir eksüksüzine (42)

"Eğer eksik söze bakarlarsa; eksiksizine rastlayamazlar."

ger muḥammed olmasayıdı ʿayān

olmayısardı zemīn ü āsumān (76)

"Ey dost, eğer Hz. Muhammed olmasaydı; ay ve güneş, gece ve gündüz olmazdı."

ger muḥammed gelmeseydi ʿāleme

tāc-ı ʿizzet inmezidi ādeme (77)

"Eğer Hz. Muhammed dünyaya gelmeseydi; Âdem'e itibar tacı inmezdi."

irdi ibrahīm[e] ismaʿīle hem

söz uzanur ger ḳalanın dirisem (135)

"Hem İbrahim'e, İsmail'e ulaştı; eğer kalanını söylesem söz uzayacak."

ʿışḳıla her kim ki diñlerse bunı

açıla göñlinde raḥmet gülşeni (154)

"Her kim bunu aşk ile dinlerse; gönlünde rahmet gülleri açılır."

her ki diñlerse bu sözi ʿışḳıla

lā-cerem tañrı aña raḥmet ḳıla (157)

"Her kim bu sözü aşk ile dinlerse; tereddütsüz Allah ona merhamet eder."

bu maʿānī şekkerin ger yiyesin

dünyede şekker buyımış diyesin (167)

"Eğer bu mana şekerini yersen; dünyada şeker buymuş dersin."

2.1.2.1.3.2.4. Bağlama Ulaç Ekleri

i. -{(y)Up}:

İki eylemi birbirine bağlamaktadır. İlk eylemin yapılmasından hemen sonra ikinci eylemin yapıldığını yahut yapılacağını anlatmaktadır. Ünlüsü daima yuvarlaktır (Gülsevin-Boz, 2013: 101; Gülsevin, 2020: 144).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

ḳudretin izhār idüp hem ol celīl

birligine bunları ḳıldı delīl (29)

"Celal ve azamet sahibi olan (Allah), gücünü göstererek; bunları birliğine delil yaptı."

allah aña dāyimā luṭf işleye

kim ş̲evābın o̲ḳuyupbağışlaya (37)

"Allah ona daima lütfetsin; okuyup sevabını bağışlasın."

ölmeyüp ʿīsā göge bulduġı yol

ümmetinden olmaġiçün idi ol (80)

"İsa'nın ölmeyerek göğe yükselmesi; onun (Hz. Muhammed) ümmetinden olmak içindi."

pes muḥammeddür bu varlıġa sebeb

cehd idüp anuñ rıẓāsın kıl ṭaleb (100)

"Şu hâlde bu varlığa sebep Hz. Muhammed'dir; çalışıp çabalayıp onun rızasını iste."

daḫı ol nūr niçe naḳl itdügüni

kimlere gelüp kime gitdügüni (118)

"Ayrıca o nurun nasıl ulaştığını; kimlere gelip kimlere gittiğini anlatacağım."

yarılup dīvār çıḳdı nāgehān

üç bile ḥūrī baña oldı ʿayān (196)

"Duvar yarılıp ansızın içinden; üç huri birlikte çıktı ve bana göründü."

gelüben cümle saçu saçdı aña

ay yüzin görüp bular ḳaldı ṭaña (251)

"Bunların hepsi gelerek ona saçı saçtı; ay yüzünü görerek şaşırıp kaldılar."

bāzār-ı küfr-[ü] kibr ü ḍalālet içre ḫarāb olup

hem ḫoş bezendi şerʿ ile bāzār-ı muṣṭafā (279)

"Küfür pazarı kibir ve sapıklık içinde yok olunca; Hz. Muhammed'in pazarı şeriat ile güzelce süslendi."

görüp işidüp didüginden i cān

baʿ żısın uş size ḳılalum beyān (344)

“Ey dost, onun görüp işitip söylediğinden bir kısmını şimdi size anlatacağım.”

ii. **-{(y)UbAn}:**

-{(y)Up} ekinin genişletilmiş hâli olup, EAT’de karakteristik bir ulaç ekidir (Gülsevin-Boz, 2013: 101; Gülsevin, 2020: 144).

Vesîletü’n-Necât’ta geçen örnekleri şunlardır:

muṣṭafãnuñ mevlidini oḳusun

şevḳıla sermest oluban şaḳısun (170)

“Hz. Muhammed’in mevlidini okusun; şevkle kendinden geçerek söylesin.”

bir bölük daḫı ḳavim geldi [vü] tīz

aluban gitdiler ol meh ṣūreti (241)

“Bir bölük kişi geldi ve aceleyle; o ay yüzlüyü alıp gittiler.”

gelüben cümle saçu saçdı aña

ay yüzin görüp bular ḳaldı ṭaña (251)

“Bunların hepsi gelerek ona saçı saçtı; ay yüzünü görerek şaşırıp kaldılar.”

çün namāzı ḳıluban döndi resūl

geldi ṣaḫrā üzre ḳıldı ḫoş ḥulūl (356)

“Peygamber (Hz. Muhammed) namazı kılıp döndükten sonra; Sahra’ya yöneldi ve içine girdi.”

bir ḳadem ḥaḳdan yaña varmamışam

nefs yolında yıluban armamışam (460)

“Doğrudan yana bir adım atmamışım; nefsin yolundan uzaklaşarak utanmamışım.”

girçek ümmet ḳılġıl iy ḥaḳ bizi_aña

tā ki ümmet diyüben ol bizi aña (476)

"Ey Allahım bizi ona gerçek ümmet eyle; böylelikle o bizi ümmet diyerek ansın."

iii. -{(y)UbAnIn}:

-{(y)UbAn} ekinin genişletilmiş şeklidir (Gülsevin-Boz, 2013: 101; Gülsevin, 2020: 144).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanılmamıştır.

2.1.3. Yüklemde Zaman, Kiplik, Sayı ve Kişi Bildiriciler

Eylemler; kiplik, zaman, sayı ve kişi ulamlarını bildiren biçimbirimleri alarak tümcede yüklem görevini üstlenirler. Yüklem görevindeki bir eylemde, dört temel birim bulunur. Bunlar; eylem kök veya gövdesi, kiplik, zaman ve sayı ve kişi birimleridir (Boz, 2015: 67).

2.1.3.1. Zaman Bildirenler

2.1.3.1.1. Geniş Zaman

Geniş zaman 'her zaman' için kullanılır. Oluşu ve kılışı konuşma anıyla, ondan önceki ve sonraki zamana taşıyabilmektedir (Gülsevin-Boz, 2013: 71; Gülsevin, 2020: 100).

i. -{(V)r}:

Türk dilinde -{(V)r} ekinin ünlüsünün hangi şartta ve hangi nitelikte geleceği konusu başlı başına bir meseledir. Bugüne kadar konuyla ilgili pek çok araştırma da yapılmıştır. EAT'nin TT'den farkı, bu dönem metinlerinde 'düz-dar' ünlülerinin yerine 'yuvarlak-dar' ünlülerin tercih edilmiş olmasıdır (Gülsevin-Boz, 2013: 71; Gülsevin, 2020: 100).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

her nefesde allah adın di müdām

allah adıyla <u>olur</u> her iş <u>tamām</u> (4)

"Her nefeste devamlı Allah'ın adını an; her iş Allah'ın adıyla (besmele çekmekle) tamam olur."

yaʿ nīdürr-i muʿcizāt-ı muṣṭafā

kim virür cān u dile zevḳ u ṣafā (286)

"Hz. Muhammed'in mucizelerinin incisi; gönle ve ruha zevk ve mutluluk verir."

göñlüñe yol bulmasun kibr ü ḥased

kim ḥased birle helāk olur cesed (436)

"Kibir ve kıskançlık gönlüne yol bulmasın; çünkü vücut (insan) kibir ile mahvolur."

ii. -{(y)A}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

hem hidāyet bülbüli anda öte

hem saʿādet servi cānında bite (155)

"Hem doğru yolun bülbülü orada öter; hem mutluluk selvisi ruhunda yükselir."

muṣṭafānuñ cānibinden bī-gümān

irişe būy-ı şefāʿat her zamān (156)

"Hz. Muhammed'den şüphesiz; şefaat kokusu her zaman (bize) ulaşır."

her ḳaçan kim bu namāzı ḳılalar

cümle gök ehli ṣevābın bulalar (372)

"Her ne zaman bu namazı kılarlarsa; bütün gök ehlinin sevabını alırlar."

2.1.3.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Geçmişte meydana gelen bir oluş veya kılışın bizzat görülmediği ve bir başkası tarafından duyup öğrendiği durumlarda bu zaman kullanılmaktadır (Gülsevin-Boz, 2013: 64; Gülsevin, 2020: 88).

i. -{mIş}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

bunca varlıġa sebeb hem olımış

ʿālem ol oldugıyiçün olımış (113)

"Bunca varlığın (yaratılmasına) sebep o imiş; âlem, o olduğu için olmuş (yaratılmış)."

şöyle beytu'llaha ḳarşu muṣṭafā

yüz yire urmış u ḳılmış secdeti (233)

"Hz. Muhammed şöyle Kâbe'ye doğru; yüzünü yere kapamış ve secdeye varmış."

secdede başı götürmiş barmağın

söylenür hem ḥaḳḳa bulmış vaṣlatı (234)

"Başı secdedeyken parmağını kaldırmış; kendi kendine konuşurken Allah'a ulaşmış."

ii. -{(y)UpdUr(Ur)}

-{(y)Up} zarf-fiil eki ile +{dUr(Ur)} bildirme şeklinin birleşmesinden meydana gelmiş bir ek olup bugün yazı dilimizde yer almayan bu yapıyı Türkiye Türkçesine daha çok -{mIş+kişi} yahut -{mIştIr} şeklinde aktarmak mümkündür. -{mIş} ekinin iki ayrı temel işlevi olduğu gibi -{mIş} diye aktarılabilen bu kullanışların da iki ayrı işlevi bulunmaktadır. Bununla birlikte bu ekte 'sürmekte olan, devam edegelen bir geçmiş zaman' işlevi de sezilmektedir (Gülsevin-Boz, 2013: 66; Gülsevin, 2020: 91).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

2.1.3.1.3. Görülen Geçmiş Zaman

Söyleyenin geçmişte yapıldığı veya olduğunu, söyleyenin bizzat gördüğü veya görmüş kadar kesinlikle bildiği bir fiili anlatırken bu zaman kullanılmıştır (Gülsevin-Boz, 2013: 69; Gülsevin, 2020: 96).

i. -{dI}

Ekin ünsüzü daima d'dir. EAT'de henüz ötümlülük-ötümsüzlük uyumuna tabi olmamıştır (Gülsevin-Boz, 2013: 69; Gülsevin, 2020: 97).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

ṣunʿıla bunları ol var eyledi

birligine cümle iḳrār eyledi(28)

"Allah bunları sanatla yarattı; hepsi Allah'ın birliğini tasdik etti."

ḳıldıʿ ālemde cihād-ı bī-ḳıyās

ümmet olınca aña her cinn ü nās (490)

"O, cinler ve insanlar ona ümmet oluncaya kadar; âlemde sayısız cihat yaptı."

cümle kāfirlerden aldı intiḳām

tā ki ṭutdı dīn-i islām intiẓām (491)

"İslam dini düzen tuttuncaya dek; kâfirlerin hepsinden intikam aldı."

ii. -{mIş}

Bu ek, yalnızca 1. kişi için kullanıldığında "Görülen Geçmiş Zaman" ifade etmektedir (Gülsevin-Boz, 2013: 70; Gülsevin, 2020: 98).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

bir ḳadem ḥaḳdan yaña varmamışam

nefs yolında yıluban armamışam (460)

"Doğrudan yana bir adım atmamışım; nefsin yolundan uzaklaşarak utanmamışım."

ne ḥacālet içre ḥayrān kalmışuz

kim günāh baḥrine böyle talmışuz (695)

"Bu utançlıklar içinde şaşkın kalmışız; günah denizine böyle dalmışız."

cümlemüzʿ iṣyānumuzı bilmişüz

ḥażretüñe raḥmet umagelmişüz (700)

"Hepimiz isyanımızı bilerek gelmişiz; huzuruna merhamet umarak gelmişiz."

iii. -{(y)UpdUr(Ur)}

Aslında "Duyulan Geçmiş Zaman"ı bildiren bu şekil, yalnızca 1. kişi üzerinde "Görülen Geçmiş Zaman" işlevini de gösterebilmektedir (Gülsevin-Boz, 2013: 70; Gülsevin, 2020: 98).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

2.1.3.1.4. Şimdiki Zaman

Oluş ve kılışın yaşanılan anda meydana geldiğini gösteren zamandır (Gülsevin-Boz, 2013: 72; Gülsevin, 2020: 103-104).

i. -{(V)r}:

Bu ek, ***eyit-***, ***di-*** gibi eylemler ***yâ, iy*** gibi hitaplar ile soru cümlelerinde şimdiki zamanı gösterir (Gülsevin-Boz, 2013: 73; Gülsevin, 2020: 104).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen iki örneği şöyledir:

iyʿ azīzler uşda başlaruz söze

bir vaṣıyyet ḳıluruz illā size (33)

"Ey sevgili dostlar şimdi söze başlıyoruz; ancak size bir öğüdümüz var."

rāviler yazdı ḫaber virdi bize

biz daḫı yazduḳ uş eydürüz size (152)

"Raviler yazıp bize haber verdiler; biz de yazdık, işte size söylüyoruz."

ii. -{(y)A}:

Bu ek çok seyrek olarak şimdiki zaman için kullanılmıştır (Gülsevin-Boz, 2013: 73; Gülsevin, 2020: 105).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

iii. -{(y)V Turur}:

Şimdiki zaman için çok az kullanılan bir ektir (Gülsevin-Boz, 2013: 73; Gülsevin, 2020: 105).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

iv. -{(y)A} yor(ur)}:

Bu ek, XIII. Yüzyıl metninde de geçmiş, ancak XV. yüzyıldan itibaren şimdiki zaman çekiminde kullanılmaya başlamıştır. Daha sonra o yüzyıldan itibaren kullanım alanı genişleyerek Anadolu'da Türkçenin işlek şimdiki zaman eki hâline gelmiştir (Gülsevin-Boz, 2013: 74; Gülsevin, 2020: 105).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

2.1.3.1.5. Gelecek Zaman

Herhangi bir oluş yahut kılışın gelecekte olacağını, yapılacağını veya yapılmasına niyet edildiğini ifade etmektedir (Gülsevin-Boz, 2013: 74; Gülsevin, 2020: 107).

i. -{(y)IsAr}:

EAT'de en işlek gelecek zaman ekidir (Gülsevin-Boz, 2013: 75; Gülsevin, 2020: 107).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

ger muḥammed olmasayıdıʿ ayān

olmayısardı zemīn ü āsumān (75)

"Eğer Hz. Muhammed olmasaydı; besbelli yeryüzü ve gökyüzü olmayacaktı."

budur ol sulṭān ki ʿālemde müdām

günde beş kez urulısar nevbeti (217)

"Bu (Hz. Muhammed), öyle sultandır ki âlemde sürekli; günde beş kez (namazla) adı duyurulacaktır."

bunı seven bulısar anda yarın

raḥmeti vü rifʿati vü refʿeti (223)

"Bunu (Hz. Muhammed) seven yarın ahirette (Allah'tan) rahmet, mevki ve merhamet bulacaktır."

ii. -{(y)A}

Bergamalı Kadri'nin gelecek zaman için verdiği üç ekten ilki bu olup geniş zamanı ve şimdiki zamanı da göstermektedir. Ayrıca istek kipinde de yaygın olarak kullanılan bu ekin gelecek zaman için kullanıldığı yerleri ayırabilmek oldukça zordur (Gülsevin-Boz, 2013: 76; Gülsevin, 2020: 109).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

aṣlını cümle beyān eyleyeyin

ādeme deginʿ ayān eyleyeyin (116)

"Aslını tamamen anlatacağım; Âdem'e değin açıklayacağım."

dutuñ imdi cān ḳulaġın bu söze

tā beyān idem bu sözi ḫoş size (120)

"Şimdi bu sözü can kulağı ile dinleyin; bu sözü size hoş (şekilde) anlatacağım."

eydeyim ger ʿışḳıla diñleriseñ

ʿışḳıla diñleyesin key eriseñ (287)

"Eğer aşk ile dinlersen söyleyeceğim; hakkıyla insansan aşk ile dinlersin.

iii. -{(y)AcAK}

EAT'nin son dönemlerine kadar işlek bir sıfat-fiil eki olarak kullanılan bu ek, XV. yüzyıldan itibaren gelecek zamanı çekimlemekte de kullanılmıştır (Gülsevin-Boz, 2013: 76; Gülsevin, 2020: 109-110).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

iv. -{sA} gerek

Bu ek, EAT'de pek çok incelemede 'gereklilik' bildiren şekillerle karıştırılmıştır. Ancak, gereklilik bildiren örneklerinden çok, gelecek zaman bildiren kullanışlarına rastlanılmıştır (Gülsevin-Boz, 2013: 77; Gülsevin, 2020: 110).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

v. -{dAçI}

Köktürkçede bulunan bu ek, Orta Türkçe lehçelerinde kullanılmamaktadır. Ancak Kaşgarlı Mahmud bu ekin Oğuzlarda gelecek zamanı ifade ettiğini kaydeder. EAT'de az da olsa sıfat-fiil görevinde -{dAçI} ekine rastlanılmaktadır (Gülsevin-Boz, 2013: 77; Gülsevin, 2020: 110).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

2.1.3.2. Kiplik bildirenler

2.1.3.2.1. İstek

Bugün "Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında verilen "Emir", "İstek", "Dilek-Şart" ve "Gereklilik" kiplerini, EAT'de işlevleri itibarı ile ayrı ayrı ve müstakil şekillerde gösterebilmek oldukça zordur. Aynı ek, hem emir, hem istek, hem gereklilik vs. bildirebilmektedir. Bunların farklı fonksiyonları ifade edebilmesi, ancak; cümledeki diğer kelimelere, kişiler arasındaki hissî ve hiyerarşik ilişkilere, vurgu ve tonlamaya, isteğin gerçekleşebilmesi için gereken zamana, isteğin derecesine, isteğin gerçekleşmesi için müsamaha ve mecburiyete, göre değişiklik göstermektedir (Gülsevin-Boz, 2013: 78; Gülsevin, 2020: 113-114).

2.1.3.2.1.1. Dilek-İstek

i. -{(y)A}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen iki örneği şöyledir:

ḥaḳ teʿālā raḥmet eyleye aña

kim beni ol bir duʿā ile aña (35)

"Kim beni bir dua ile anarsa; Allah ona merhamet etsin."

allah aña dāyimā luṭf işleye

kim ṣevābın oḳuyup bağışlaya (37)

"Allah ona daima lütfetsin; okuyup sevabını bağışlasın."

Ekin 1.ÇK. çekimi -{AlUm} biçimindedir.

ʿışḳıla gel imdi allah eydelüm

derdile gözyaşıla āh eydelüm (5)

"Gel, şimdi aşk ile Allah diyelim; dert ve gözyaşı ile ah edelim."

ii. -{sA}

Şart bildirdiği durumlarda esas cümlenin yüklemi olamayan ve zarf-fiil niteliği taşıyan -{sA} eki, yalnızca dilek-istek ve gereklilik bildirdiği örneklerde asıl cümlenin yüklemi olabilmekte ve kip olarak kullanılabilmektedir (Gülsevin-Boz, 2013: 80; Gülsevin, 2020: 118).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

iii. -{GIl}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

gircek ümmet ḳılġıl iy ḥaḳ bizi aña

tā ki ümmet diyüben ol bizi aña (476)

"Ey Allahım bizi ona gerçek ümmet eyle; böylelikle o bizi ümmet diyerek ansın."

raḥmetüñden sen bizi ayırmaġıl

muṣṭafā ümmetliginden ırmaġıl(477)

"Sen bizi merhametinden ayırma; Hz. Muhammed'in ümmetliğinden uzaklaştırma."

o yazuḳlu ümmetüm bağışlaġıl

daḫı baña ne dilerseñ işlegil (567)

"O günahkâr ümmetimi bağışla; bana da ne dilersen onu yap."

2.1.3.2.1.2. Gereklilik

Eylemi gereklilik kipliğinde bildirmektedir. Gereklilik biçimbirimi farklı yapılarda farklı dilbilgisel anlamlar içermektedir (Boz, 2015: 73).

i. -{sA} gerek

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

ii. -{(y)A}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen tek örneği şudur:

allah adın zikridelüm evvelā

vācib oldur cümle işde her ḳula (1)

"En başta Allah'ın adını anmalıyız (besmele çekmeliyiz); herkes bütün işlerinde bunu söylemekle yükümlüdür."

2.1.3.2.3. Emir/İstek

Eylemi emir/istek kipliğinde bildirmektedir. Emir işletiminde kullanılan biçimbirimler, hem kiplik hem de sayı ve kişi bildirmektedirler (Boz, 2015: 74).

Her kişi için ayrı bir ek kullanılır. Aynı zamanda, emir kipinin 1. Teklik ve çokluk kişileri istek kipi ile biçim olarak aynı olduğundan kipin adının emir/istek kipi olarak kullanımı yaygındır (Boz, 2015: 74).

1. TK. -{(y)AyIm}, -{(A)m}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

ṭūṭiye şeker yimek örgedeyim

bülbüle bu sözi taʿlīm ideyim (168)

"Papağana şeker yemesini öğreteyim; bülbüle bu sözü belleteyim."

muṣṭafā didi kim dutuñ durayım

ol yārānlarum ḳatına varayım (539)

"Hz. Muhammed, 'Tutun kalkayım, o sevgili dostlarımın yanına varayım' dedi."

bencileyin olalar ḥaḳḳa muṭīʿ

tābulara yarın olam ben şefīʿ (598)

"Benim gibi Allah'a tabi olsunlar ki yarın ben (de) onlara şefaatçi olayım."

2. TK. -{∅}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

ol ki meddāḥı anuñ allah ola
var kıyās eyle ki ol ne şāh ola (183)

"Allah onun övücüsüdür; onun nasıl bir padişah olduğunu kıyasla."

ṭoġduġın bildürdi ol ḫalḳa tamām
ne didügin işid imdi iy hümām (189)

"O insanlara onun doğduğunu bildirdi; ey gayretli kişi ne söylediğini şimdi dinle."

gör resūle ḥaḳ ne ikrām eyledi
ki_ümmetine böyle inʿām eyledi (373)

"Allah'ın peygambere (Hz. Muhammed) ne ikram ettiğini; ümmetine böyle nimetler verdiğini gör."

3. TK. -{sUn}, -{(y)A}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

ṭaġıla ṭaşuñ yüreğin taġlasun
ten nedür ki'anuñçün cān aġlasun (500)

"Dağ ve taşın yüreğini dağlasın; vücut nedir ki onun için ruh ağlasın."

odlara yaḳsun oduñ için ṭaşın
taşlara dögsün anuñçün ṭaş başın (501)

"Ateşin içini ve dışını ateşlerde yaksın; onun için taş başını taşlara vursun."

ṣularuñ gözinden aḳup ḳanlu yaş
baġrı pūlāduñ delinüp ola baş (502)

"Suların gözünden kanlı yaş akıp; çeliğin bağrı delinip yara olsun."

1. ÇK. -{(y)AlUm}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

dīnümüz milkini ābād idelüm

işidenler cānını şāz idelüm (153)

"Dinimiz ülkesini bayındır edelim; işitenlerin ruhunu şenlendirelim."

ol mübārek gözlerinde muʿcize

nicedür ol daḫı eydelüm size (298)

"O mübarek gözlerindeki mucize nasıldır, onu da size söyleyelim."

imdi inṣāfa gelelüm cümlemüz

ümmet işinden nemüz vardur nemüz (430)

"Şimdi hep birlikte insafa gelelim; ümmet işinden (sayılan) neyimiz vardır!"

2. ÇK. -{(U)ñ(Uz)}, -{(U)ñ}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

muʿcizātın diñleñüz şevḳıla ḫoş

tā ki ʿaḳl u cān ḳıla cūş u ḫurūş (288)

"Akıl ve ruhun coşup gürlemesi için; onun mucizelerini şevkle ve güzellikle dinleyiniz."

işidüñ hem ol mübārekburnınuñ

muʿcizen içedür anda hem görüñ (300)

"Dinleyin, hem o mübarek burnunun mucizeleri onda nasıldır, görün."

siz ben işledügüm işi işlemeñ

bencileyin çoḳ peşīmānlar yimeñ (472)

"Siz benim yaptığım işi yapmayın; benim gibi çok pişmanlıklar yaşamayın."

3. ÇK. -{lAr}, -{∅}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

eydesiz kim şerʿ ümi komayalar

nefse uyup dünyeyi ḳovmayalar (594)

"Söyleyiniz ki şeriatimi bırakmasınlar; nefse uyup dünyanın arkasına düşmesinler."

cehd ide bir sünnetüm terk itmeye

ṭoġru ḳoyup egri yola gitmeye (596)

"Gayret edip bir sünnetimi (bile) terk etmesinler; doğruyu bırakıp eğri yola gitmesinler."

ben niçe dirildümise dünyede

ögrenüp bunlar daḫı eyle ide (599)

"Ben dünyada nasıl yaşadımsa; bunlar da öğrenip öyle yapsınlar."

2.1.3.3. Sayı ve kişi bildirenler

2.1.3.3.1. Adıl kaynaklı sayı ve kişi biçimbirimleri

Asılları yüzyıllar önce adıl olup şimdi artık ekleşmiş olan biçimbirimlerdir. Görülen geçmiş zaman, dilek ve emir dışındaki bütün zaman ve kiplik biçimbirimleri üzerine getirilirler (Boz, 2015: 77).

1. TK. -{(y)In}, -{m}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

aṣlını cümle beyān eyleyeyin

ādeme deginʿ ayān eyleyeyin (116)

"Aslını tamamen anlatacağım; Âdem'e değin açıklayacağım."

dutuñ imdi cān ḳulaġın bu söze

tā beyān idem bu sözi ḫoş size (120)

"Şimdi bu sözü can kulağı ile dinleyin; bu sözü size hoş (şekilde) anlatacağım."

ger icāzet olsa ḳabż-ı rūḥ idem

olmazısa ḫoẕ girü dönem gidem(584)

"Eğer izin olursa ruhunu alacağım; olmazsa da geri dönüp gideceğim."

2. TK. -{sIn}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

bunlara irince uşḳıldum beyān

bāḳisin añlayasın bundan hemān (136)

"Şimdi bunlara kadar olanını anlattım; kalanını buradan anlarsın."

bu maʿānī̇ şekkerin ger yiyesin

dünyede şeker buyımış diyesin (167)

"Eğer bu mana şekerini yersen; dünyada şeker buymuş dersin."

ġaybet ü zerḳ ü riyādan key saḳın

tā olasın ḥażret-i ḥaḳḳa yaḳın (440)

"Dedikodudan, yalandan ve riyadan çok sakın; böylece Hz. Allah'a yakın olursun."

3. TK. -{∅}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

ger muḥammed olmasayıdıʿ ayān

olmayısardı zemī̇n ü āsumān (75)

"Eğer Hz. Muhammed olmasaydı; besbelli yeryüzü ve gökyüzü olmayacaktı."

bunca varlıġa sebeb hem olımış

ʿālem ol olduġıyiçün olımış (113)

"Bunca varlığın (yaratılmasına) sebep o imiş; âlem, o olduğu için olmuş (yaratılmış)."

muṣṭafānuñ cānibinden bī̇-gümān

irişe būy-ı şefāʿat her zamān (156)

"Hz. Muhammed'den şüphesiz; şefaat kokusu her zaman (bize) ulaşır."

1. ÇK. -{Uz}, -{vUz}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

iy' azīzler uşda başlaruz söze

bir vaṣıyyet ḳıluruzillā size (33)

"Ey sevgili dostlar şimdi söze başlıyoruz; ancak size bir öğüdümüz var."

rāviler yazdı ḫaber virdi bize

biz daḫı yazduḳ uş eydürüz size (152)

"Raviler yazıp bize haber verdiler; biz de yazdık, işte size söylüyoruz."

ne ḥacālet içre ḥayrān kalmışuz

kim günāh baḥrine böyle ṭalmışuz (695)

"Bu utançlıklar içinde şaşkın kalmışız; günah denizine böyle dalmışız."

ger anuñ ay yüzüni görmezsevüz

ṣoḥbetine bir nefes irmezsevüz (650)

"Eğer onun ay yüzünü göremezsek; sohbetine bir an ulaşamazsak"

2. ÇK. -{sIz}

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

3. ÇK. -{lAr}, -{ϕ}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

ṭuzunı ṣaçmışlar u bir aḳ ṣofa

ṭolamışlar ol vücūd-ı raḥmeti (236)

"Tuzunu saçmışlar ve mukaddes vücudunu beyaz biz bezle sarmışlar."

her ḳaçan kim bu namāzı ḳılalar

cümle gök ehli ṣevābın bulalar (372)

"Her ne zaman bu namazı kılarlarsa; bütün gök ehlinin sevabını alırlar."

hem beni anlar daḫı görmeyiserϕ

ṣoḥbetüme dünyede irmeyiserϕ (541)

"Onlar da beni göremeyecekler; dünyada sohbetime kavuşamayacaklar."

2.1.3.3.2. İyelik kaynaklı sayı ve kişi biçimbirimleri

Asılları iyelik biçimbirimleri olup yalnızca görülen geçmiş zaman ve dilek-şart kipliğinde kullanılmaktadır (Boz, 2015: 77).

1. TK. -{m}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

girü göñül mışrına ḳıldum sefer
baġladum anda niçe teng-i şeker (164)

"Gönül ülkesine tekrar sefer ettim; orada nice şeker yükü bağladım."

āh nidem ben ki emrin dutmadum
bir gün ol didügi yola gitmedüm (451)

"Ah ben ne yapayım, emrini tutmadım; bir gün onun dediği yola gitmedim."

nāzenīnʿ ömri ḳamu virdüm yile
nefsüm ārzūlarına yile yile (452)

"Nefsimin arzuları peşinde koşarak; nazlı ömrümü bütünüyle yele verdim (mahvettim)."

2. TK. -{ñ}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

uşda işitdüñ anuñ evṣāfını
hem daḫı aḫlāḳı vu elṭāfını (478)

"İşte onun (Hz. Muhammed) vasıflarını ayrıca ahlakını ve iyiliklerini dinledin."

ol muḥammed ḥürmet içün kim aduñ
anuñ adıla bile ḳoşa ḳoduñ (716)

"O Hz. Muhammed hürmeti için adını onun adıyla birlikte kullandın."

ḫalḳ-ı ʿālemden anı itdüñ güzīn

ḳılduñ anı raḥmetenli'l-ʿālemīn (717)

"Onu insanlar içinden en seçkini kıldın; âlemlere rahmet kıldın."

3. TK. -{∅}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

allah adı olsa her işüñ öñi

hergiz ebter olmaya anuñ ṣoñı (3)

"Her işin başında Allah adı anılsa (besmele çekilse); o işin sonu asla boşa çıkmaz."

çünki uḫnūḫa irişdi nūr yine

geçdi andan müteveşlaḥ alnına (132)

"Nur, Uhnuh'a ulaştıktan sonra yine; ondan Müteveşlah'ın alnına geçti."

cümle-yi eṣlāb u erḥāmdan o nūr

cilve vü cevlānıla kıldıʿ ubūr (139)

"O nur, bütün nesillerden ve akrabalardan; hareketlilik ve dolaşma ile geçti."

1. ÇK. -{K}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

vardı ol ḫoẕ ḥażrete ḳavuşdı ḫoş

illā ḥasretden biz ansız kalduḳ uş (661)

"O kendi, Allah'a vardı, hoş kavuştu; ancak biz şimdi onsuz özlemle kaldık."

bir yaramaz fiʿli taġyīr itmedük

āḫiret bābında tedbīr itmedük (680)

"Bir yaramaz eylemi değiştirmedik; ahiret konusunda tedbir almadık."

dirligi dünyāda ṣaġ eylemedük

ölümümüz çün yaraġ eylemedük (681)

"Dünyada hayatımızı doğru yaşamadık; ölümümüz için hazırlık yapmadık."

2. ÇK. -{ñUz}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

bildüñüz kim ol muḥammed neyimiş
daḫı bunda gelmedin ḳandayımış(110)

"Hz. Muhammed kimmiş; daha buraya gelmeden önce neredeymiş, bildiniz."

gördügüm yoḳdur bu ṣūretde seni
böyle niçün ḳılduñuz diñüz bunı (575)

"Seni bu şekilde görmüş değilim; niçin bunu böyle yaptınız, söyleyiniz."

gitdüñüz siz bizi kim oḫşayısar
ḳurretü'l-ʿayneyn bize kim diyiser (618)

"Siz gittiniz, bizi kim okşayacak; bize kim 'Gözlerimin nuru' diyecek?"

3. ÇK. -{lAr}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

anuñıla vardılar ṭoġru yolı
ḫalḳ-ı ʿālem ger nebīvü ger velī (96)

"Bütün insanlar, ister peygamber ister veli; onun ile doğru yolda yürüdüler."

ḫalḳ-ı ʿālem gözlerile gördiler
görmeyenlere ḫaberler virdiler (150)

"İnsanlar gözleriyle gördüler; görmeyenlere haber verdiler."

saçu saçup çün ziyāret itdiler
ḥūri vü rıḍvān melekler gitdiler (252)

"Huri, Rıdvan ve melekler saçı saçıp ziyaret bitince gittiler."

2.1.3.3.3. Emir/istek kipliği sayı ve kişi biçimbirimleri

Emir/istek kipliğinin işletiminde II. ve III. teklik ve çokluk kişi işletiminde kullanılan biçimbirimler, sayı ve kişi ulamlarını bildirmektedirler. Bu işletimde kipliği bildiren biçimbirim biçimsel olarak yoktur. Bu ulam {∅} biçimbirim ile gerçekleştirilmektedir (Boz, 2015: 77).

1. TK. -{(y)Im}, -{(y)Am}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

çünki ḥaḳ evvelligin bildüñʿ ayān

diñle imdi kılayım ṣunʿ ın beyān (66)

"Allah'ın evvelliğini açıkça bildiğin için; şimdi dinle, sanatını anlatayım."

muṣṭafā didi kim dutuñ durayım

ol yārānlarum ḳatına varayım (539)

"Hz. Muhammed, 'Tutun kalkayım, o sevgili dostlarımın yanına varayım' dedi."

bencileyin olalar ḥaḳḳa muṭīʿ

tābulara yarın olam ben şefīʿ (594)

"Benim gibi Allah'a tabi olsunlar ki yarın ben (de) onlara şefaatçi olayım."

2. TK. -{∅}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

mevlidinden çün biraz ḳılduḳ beyān

muʿ cizātından daḫı işit i cān (270)

"Mevlidinden biraz bahsettiğimiz için; ey dost mucizelerinden de dinle."

anı ḳulluḳçı ḳomışdı aña ḥaḳ

aḥmedi ḥaḳ niçe saḳlar yaḫşı baḳ (297)

"Allah onu, ona bekçi koymuştu; Allah, Hz. Muhammed'i nasıl korur, iyi bak."

cümle işde bī-riyā ḫoş sādıḳ ol

tañrı vu peyġamberine lāyıḳ ol (441)

"Bütün işlerde riyasız ve doğru ol; Allah'a ve peygamberine layık ol."

3. TK. -{sUn}, -{(y)A}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

eksügüme ḳıldum uş ben iʿtirāf

her kim ehl-i luṭf ola ḳıla muʿāf (47)

"Ben eksikliğimi itiraf ettim; her kim bağışlayıcıysa, affetsin."

ṭaġıla ṭaşuñ yüreğin taġlasun

ten nedür ki'anuñçün cān aġlasun (500)

"Dağ ve taşın yüreğini dağlasın; vücut nedir ki onun için ruh ağlasın."

gice gündüz budurur hem himmetüm

kim bağışlaya baña ḥaḳ ümmetüm (557)

"Gece gündüz gayretim budur ki Allah bana ümmetimi bağışlasın."

1. ÇK. -{(y)Alum}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

dīnümüz milkini ābād idelüm

işidenler cānını şāz idelüm (153)

"Dinimiz ülkesini bayındır edelim; işitenlerin ruhunu şenlendirelim."

gelünüz kim muṣṭafāya gidelüm

muṣṭafāsuz bu cihānı nidelüm (664)

"Geliniz, Hz. Muhammed'e gidelim; onsuz bu dünyayı ne yapalım!"

ölümümüz ġuṣṣasını yiyelüm

dāyimā estaġfirullah diyelüm (684)

"Ölümümüzün derdini çekelim; sürekli 'Allah'tan af ve mağfiret dilerim' diyelim."

2. ÇK. -{Uñ}, -{(U)ñ(Uz)}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

işidüñ hem ol mübārek burnınuñ

muʿcize niçedür anda hem görüñ (300)

"Dinleyin, hem o mübarek burnunun mucizeleri onda nasıldır, görün."

imdi ölmedin gelüñ eyleñ yaraḳ

tā ki ḥażretde yüzüñüz ola aḳ (671)

"Allah'ın huzuruna yüzünüz ak çıkmak için; şimdi gelin, ölmeden hazırlık yapın."

tañrı ḳulluġına meşġūl oluñuz

nefse ḳul olmañ ḥaḳa ḳul oluñuz (672)

"Allah'a kulluk ile meşgul olunuz; nefse kul olmayın, Allah'a kul olunuz."

3. ÇK. -{lAr}, -{∅}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

eydesiz kim şerʿümi ḳomayalar

nefse uyup dünyeyi kovmayalar (594)

"Söyleyiniz ki şeriatimi bırakmasınlar; nefse uyup dünyanın arkasına düşmesinler."

aḳıdalum gözümüzden ḳanlu yaş

kim bizüm çün aġlaşalar ṭaġ u ṭaş (688)

"Gözümüzden kanlı yaş akıtalım ki dağ ve taş bizim için ağlasınlar."

her ki diler raḥmeti çoḳ ḳāriye

fātiḥa oḳıya bunı yazana (728)

"Bunu okuyana çok rahmet diler; bunu yazana Fatiha okusunlar."

2.1.4. Olumsuzluk bildirenler

EAT'de eylemlerin olumsuzluk ulamları -{mA}- biçimbirimi ile yapılmaktadır (Gülsevin-Boz, 2013: 94).

i. -{mA}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

kimse ansız ṭoġru yolı varmadı

kimse ansız ḥaḳ yolın başarmadı (97)

"Kimse onsuz doğru yolda gitmedi; kimse onsuz Allah yolunda başarılı olmadı."

andan artuḳ kimseye naḳl itmedi

çünki yirin buldı ayruḳ gitmedi (143)

"Ondan başka kimseye gitmedi; yerini bulduğu için başkasına gitmedi.

muṣṭafāyı görmedi evinde hem

anı ḥayrān ḳıldı oġlı ḥasreti (230)

"Hz. Muhammed'i de evinde görmedi; oğlunun özlemi onu şaşkına çevirdi."

2.1.5. Soru bildirenler

EAT'de soru eki olarak -{mI} biçimbirimi kullanılmıştır (Gülsevin-Boz, 2013: 37).

i. -{mI}

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

ṣordı ḳabż içün mi gel düñyā melek

yā ziyāret midürür ancaḳ dilek (581)

"Ey melek ruhumu almak için mi geldin; yoksa dileğin ancak ziyaret midir?"

gör ki ḥaḳḳa dönmişümüz var <u>mıdur</u>

fısḳdan artuḳ hīç işümüz var <u>mıdur</u> (679)

"Bak, Allah'a yönelmişimiz var mıdır; kötülükten başka hiç işimiz var mıdır!"

2.1.6. Kuvvetlendirme / İhtimal bildirenler

EAT'de +{dUr(U)r} biçimbirimi, duyulan-farkına varılan geçmiş zaman -{(y)Up dUr(U)r}, -{mIş dUr(U)r}, görülen geçmiş zaman -{(y)Up dUr(U)r}, şimdiki zaman -{(y)V dUr(U)r)} ve gelecek zaman -{IsArdUr(U)r} işletimliklerinde kullanılarak kuvvetlendirme ve ihtimal gibi kiplik anlamları taşımaktadır (Gülsevin-Boz, 2013: 64-84; Gülsevin, 2020: 88-112).

i. -{(y)UpdUr(Ur)}

-{(y)Up} ulaç fiil biçimbirimi ile +{dUr(U)r} bildirme biçimbiriminin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bugün yazı dilinde bulunmayan bu yapı Türkiye Türkçesine daha çok -{mIş}+kişi yahut -{mIştır} olarak aktarılabilmektedir. Bu yapıda "sürmekte olan, devam edegelen bir geçmiş zaman" işlevinin sezildiği görülmektedir (Gülsevin-Boz, 2013: 66; Gülsevin, 2020: 91).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

ii. -{mIşdUr(Ur)}

Duyulan geçmiş zaman çekiminde kullanılan bu yapı -{mIş} biçimbiriminin +{dUr(Ur)}biçimbirimiyle genişletilmiş biçimi olarak kabul edilir. Bu genişletilmelerde fiilin zamanı değişmemiş, ilgili zaman içinde fiilin belirliliği kaybolarak "kesin olarak" veya "belki işlenmiş olabileceği" ifade edilmiştir (Gülsevin-Boz, 2013: 67; Gülsevin, 2020: 92).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen tek örneği şudur:

kimisini‘ ışḳ-ı ḥaḳ <u>almışdurur</u>

vālih ü ḥayrān ü mest <u>kalmışdurur</u> (368)

"Kimisi Allah'a âşık olmuştur; kendinden geçmiş, hayran ve mest olmuştur."

iii. -{(y)AdUr(Ur)}

Şimdiki zaman çekiminde nadir kullanılan bu yapının bileşenleri hakkında bilgi bulunmamakla birlikte, yalnızca 3. teklik kişilerde kullanıldığı görülmektedir (Gülsevin-Boz, 2013: 73; Gülsevin, 2020: 105).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen tek örneği şudur:

ol zamāndan berü ol od <u>yanadur</u>

şimdi cānlarda pes ol od yā nedür (632)

"O zamandan beri o ateş yanmaktadır; şimdi canlarda o ateş nedir!"

iv. -{(I)sArdUr}

-{(I)sAr} gelecek zaman biçimbirimi ile +{dUr(U)r} biçimbiriminin birleşmesinden meydana gelmiş bir yapıdır. Bu yapı yalnızca 3. teklik kişi ve 3. çokluk kişilerde kullanılmaktadır (Gülsevin, 2020: 111).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen tek örneği şudur:

anda ol gördügine hìçèaúl u fehm

irmedi <u>irmeyiserdür</u> cümle vehm (383)

"Onun orada gördüğüne akıl ve anlayış ulaşmadı; hiçbir zan (da) ulaşmayacaktır."

2.1.7. Bildirme bildirenler

2.1.7.1. Ad+Ana yardımcı eylem (i-/ol-) yapısında olanlar

2.1.7.1.1. Eylem+ortaç+ana yardımcı eylem (i-/ol-) yapısında olanlar

i. -{dI}

Ortaç eklerinin üzerine i- ana yardımcı eylemi ve dI+kişi getirilerek oluşturulur. i- ana yardımcı eyleminin bazı örneklerde kullanılmasına rağmen, çoğu zaman iç hecede kalmasından dolayı kaybolduğu görülmektedir (Gülsevin-Boz, 2013: 82; Gülsevin, 2020: 99).

Vesîletü'n-Necât'ta geçen örnekleri şunlardır:

her nire varsa bile <u>varurdı</u> ol

başı üzre dāyimā <u>dururdı</u> ol (296)

"Her nereye gitse onunla birlikte giderdi; sürekli başının üstünde dururdu."

anı ḳulluḳçı komışdı aña ḥaḳ

aḥmedi ḥaḳ niçe saḳlar yaḫşı baḳ (297)

"Allah onu, ona bekçi koymuştu; Allah, Hz. Muhammed'i nasıl korur, iyi bak."

cebraʿīlüñ ḳoḳusın alurdı ol

vaḥyiçün indügüni bilürdi ol (302)

"O, Cebrail'in kokusunu alırdı; vahiy için indiğini bilirdi."

ṣadr-ı nūrından ḳarañu giceler

yolda yürürdi yigitler ḳocalar (309)

"Gençler ve ihtiyarlar, karanlık gecelerde onun sinesinin nurundan (dolayı) yolda yürürlerdi."

ġayr-ı ḥaḳ ḳalbine bulmazıdı yol

şöyle kim ḥaḳʿ ışḳıla tolmışdı ol (411)

"Allah'tan başkası kalbine giremezdi; çünkü o Allah aşkı ile dolmuştu."

ii. -{mIş}

Ortaç ekinin üzerine i- ana yardımcı eylemi ve -mIş getirilerek oluşturulur. i- ana yardımcı eylemi bazı örneklerde kullanılmış olsa da iç hecede kalması nedeniyle, kaybolduğu örnekler de bulunmaktadır (Gülsevin-Boz, 2013: 84; Gülsevin, 2020: 103).

Geçmişte meydana gelen bir oluş veya kılışın bizzat görülmediği, başkası tarafından aktarıldığı durumlarda bu zaman kullanılmaktadır. İfadesinde rivayet anlamı bulunmakta olup asıl eki -mIş'tır ve daima 'düz-dar ünlü' ile kullanılmaktadır (Gülsevin, 2020: 88).

Vesîletü'n-Necât'ta örneğine rastlanmamıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Vesîletü'n-Necât metni üzerinde yaptığımız eylem işletimi incelemesi sonucunda tespit edilen işlevler ve biçimbirimler aşağıda tablo hâlinde verilmiştir.

EYLEM İŞLETİMİNDE İŞLEVLER VE BİÇİMBİRİMLER		
I. SÖZCÜK TÜRÜNÜ DEĞİŞTİRENLER	**II. SÖZCÜK TÜRÜNÜ DEĞİŞTİRMEYENLER**	**III. YÜKLEM YAPICI VE YÜKLEMDE GÖREVLİ OLANLAR**
1. Çatı **1.1. Etken Çatı** ∅ **1.2. Edilgen Çatı** -{(I)l}, -{(I)n} **1.3. Dönüşlü Çatı** -{(I)l}, -{(I)n}, -{(I)ş} **1.4. Ettirgen Çatı** -{dUr}, -{(I)t}, -{Ur} **1.5. İşteş Çatı** -{(I)ş}	**1. Eylemsiler** **1.1. Ad-Eylemler** -{mAK}, -{mAKlIK}, {mA} -{(y)Iş} **1.2. Ortaçlar** -{mIş}, -{mAdUK}, -{dUK}, -{(y)AcAK}, -{(y)An}, -{(U)r}, -{mAz} **1.3. Ulaçlar** **1.3.1. Zaman Ulaçları** **1.3.1.1. Orijinalde ulaç eki olanlar** -{(y)IcAK}, -{(y)IncA}, -{(y)AlI}, -{mAdIn}, -{sA} **1.3.1.2. Başka ek ve/veya edatlarla oluşturulan birleşik ulaç ekleri** -{dUKdA},-{dUğIncA}, -{dIsA} "çûn (ki)" / "kaçan (ki+) / "ta ki"" …F.-zaman eki+kişi **1.3.2. Durum Ulaç ekleri** **1.3.2.1. Orijinalde ulaç eki olanlar** -{ken} -{(y)V}: -{(y)A}, -{(y)I} ve -{(y)} ulaçları	**1. Zaman Bildirenler** **I. Basit Yapılı Eylem İşletimi** **1.1. Geniş Zaman** -{(V)r}, -{(y)A} **1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman** -{mIş} **1.3. Görülen Geçmiş Zaman** -{dI}, -{mIş} **1.4. Şimdiki Zaman** -{(V)r} **1.5. Gelecek Zaman** -{IsAr}, -{(y)A} **2. Kiplik Bildirenler** **1.1. İstek Kipi** **1.1.1. Dilek-İstek** -{(y)A}, -{GIl} **1.2. Gereklilik Kipi** -{(y)A} **1.3. Emir/İstek** -{(y)AyIm}, -{(A)m}, -{∅}, -{sUn}, -{(y)A},

	1.3.2.2. Başka ek ve/veya edatlarla oluşturulan birleşik ulaç ekleri -{dUKçA} **1.3.3. Şart ulaç ekleri** **1.3.3.1. Orijinalde ulaç eki olanlar** -{sA}+kişi **1.3.3.2. Başka ek ve/veya edatlarla oluşturulan birleşik ulaç ekleri** "eger" veya "her (kim)" ile yapılanlar **1.3.4. Bağlama ulaç ekleri** -{(y)Up}, -{(y)UbAn}	-{(y)AlUm}, -{(U)ñ(Uz), -{(U)ñ}, -{lAr}, -{∅} **3. Sayı ve kişi bildirenler** **3.1. Adıl kaynaklı sayı ve kişi biçimbirimleri** -{(y)In}, -{m}, -{sIn}, -{∅}, -{Uz},-{vUz} -{lAr}, -{∅} **3.2. İyelik kaynaklı sayı ve kişi biçimbirimleri** -{m}, -{ñ}, -{∅}, -{K}, -{ñUz}, -{lAr} **3.3. Emir/istek kipliği sayı ve kişi biçimbirimleri** -{(y)Im}, -{(y)Am}, -{∅}, -{sUn}, -{(y)A},-{(y)Alum}, -{Uñ},-{(U)ñ(Uz)}, -{lAr}, -{∅} **4. Olumsuzluk** -{mA} **5. Soru** -{mI} **6. Kuvvetlendirme / İhtimal** -{mIşdUr(Ur)}, -{(y)AdUr(Ur}, -{(I)sArdUr} **II. Birleşik Yapılı Eylem İşletimi** **2. Bildirme İşlevliler** **2.1. Eylem+ortaç+ana yardımcı eylem (i-/ol-) yapısında olanlar** -{dI}

Tablo 1. Eylem İşletiminde İşlevler ve Biçimbirimler

Tabloya bakıldığında toplam 728 beyitten oluşan Vesîletü'n-Necât metninde EAT'nin eylem işletimindeki temel biçimbirimler ve işlevlerin birçoğunun tespit edildiği görülmektedir. Buna karşın EAT'nin aşağıda sıralanan biçimbirimlerine ve işlevlerine rastlanmamıştır:

i. Ettirgen çatı; -{Ar}-, {der}-, -{GUr}-, {zUr}-

ii. Karşılıklı yapılan işteş çatı örneği

iii. Ortaç; -{(y)AsI}, -{dAçI}

iv. Ulaç; -{(y)ArAK}, -{(y)UbAnIn}, -{(y)IcAGAz}, -{(y)IncAK}, -{dUK+iyelik+dA}, {mAzdAn öñ(din)}

v. Öğrenilen geçmiş zaman; -{(y)UpdUr(Ur)}

vi. Görülen geçmiş zaman; -{(y)UpdUr(Ur)}

vii. Şimdiki zaman; -{(y)A}, -{(y)V Turur, -{(y)A} yor(ur)}

viii. Gelecek zaman; -{(y)AcAK}, -{sA} gerek, -{dAçI}

ix. Dilek-istek; -{sA}

x. Gereklilik; -{sA} gerek

xi. Sayı ve kişi; -{sIz}

xii. Kuvvetlendirme/ihtimal; -{(y)UpdUr(Ur)}

xiii. Bildirme; -{mIş}

Bu tabloya yansımayan ancak inceleme metni içinde verilen ayrıntılı işlevler, EAT araştırmalarına katkı sunabilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

Akar, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Akar, A. (2018). *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Alan, N. (2018). Ad İşletimi (Biçimbirimler-İşlevler). E. Boz (ed.), *Türkiye Türkçesi II Biçimbilgisi* içinde (ss. 11-41), Ankara: Gazi Kitabevi.

Aslan, E. (2018). Sözcük Türünü Değiştirmeyen Biçimbirimler. E. Boz(ed.), *Türkiye Türkçesi Biçimbilgisi* II içinde (ss. 105-138), Ankara: Gazi Kitabevi.

Boz, E. (2015). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Boz, E. (2022). *Süleyman Çelebî Vesîletü'n-Necât (Mevlid).* Ankara: Gazi Kitabevi.

Ercilasun, A.B. (2014). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gülsevin, G. ve Boz, E. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Gülsevin, G. (2019). *XIV-XV. Yüzyıllar Türk Dili,* T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2346, Eskişehir, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1343.

Gülsevin, G. (2020). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kemikli, B. (2015), *Ulucami'nin Bilge İmamı Süleyman Çelebi ve Mevlid*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kemikli, B. (2016). *Mevlid Külliyâtı I.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Korkmaz, Z. (2005). Eski Anadolu Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri. G. Gülsevin ve M. Arıkan(ed.), *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı* içinde (ss. 471-474), İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köksal, M. F. (2022). *Süleyman Çelebî ve Vesîletü'n-Necât.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köksal, M. F. ve Kütük, R. (2022). Vesîletü'n-Necât'ın En Eski Nüshası ve Süleyman Çelebi'nin Bilinmeyen Şiirleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, *28,* 393-430.

Kudret, C. (2000). *Örnek Türk Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan 15. yy. Ortalarına Kadar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Pekolcay, A.N. (1954). Süleyman Çelebi Mevlidi ve Menşei Meselesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,6*, 39-64.

Pekolcay, A.N. (1993). *Mevlid*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Pekolcay, A.N. (1997). *Mevlid (Vesîletü'n-Necât) Süleyman Çelebi)*. Ankara: TDV Yayınları.

Tekin, Ş. (1974). 1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'olga-bolga' Sorunu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 21-22*, 59-157.

Timurtaş, F. (1989). *Mevlid Süleyman Çelebî.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Uysal, B. (2018). Eylem İşletimi (Biçimbirimler-İşlevler). E. Boz (ed.), *Türkiye Türkçesi II Biçimbilgisi* içinde (ss. 79-94), Ankara: Gazi Kitabevi.